

TEÓRIA SPISOVNÉHO JAZYKA A JAZYKOVEJ KULTÚRY V ČASOPISE SLOVENSKÁ REČ

Eubomír Kralčák

*Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta
Štefánikova 67, Nitra
E-mail: lkralcak@ukf.sk*

KRALČÁK, L. (2022): Theory of Standard Language and Language Culture in the Slovenská reč Journal. In: *Slovenská reč*, 87/3, 441 – 480.

Abstract: The article gives an analytical overview of outputs focused on theories of standard language and language culture, published in the Slovenská reč journal. The aim of the paper is to provide an analysis of the development of the theories in the form of a commented summary of relevant theoretical approaches providing fundamental findings with regard to the state of the art in the given period or possible concepts for the development of the theory under study. In this respect, the article is divided in accordance with the time periods of: (a) 1930s and 1940s, (b) from 1950s to 1980s, (c) from 1990s to the present. Within these periods, the author pays special attention to the key contributions, authors' concepts and current thematic controversies that tended to determine the focus of continuing debates, or were important landmarks in the improvement of the research in the field. The analysis shows that the line of development of theoretical thinking in the field of the Slovak standard language and its culture finds its main supporting points in specific theoretical conceptions of prominent representatives of Slovak linguistics throughout the whole period.

Keywords: Slovenská reč, standard language, language culture, norm, codification, linguistic criticism, linguistic consultancy.

Článok v skratke:

- Formovanie teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry na Slovensku od začiatku 30. rokov je bezprostredne spojené so vznikom a vychádzaním časopisu Slovenská reč. Kľúčovou osobnosťou tohto obdobia bol H. Bartek.
- V povojnovom období v polovici 50. rokov zohrala úlohu významného medzníka pri budovaní teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry konferencia o norme spisovného jazyka z marca 1955 s účasťou významných reprezentantov slovenskej a českej lingvistiky.
- V 60. a 70. rokoch vystupujú do popredia predovšetkým dve kľúčové osobnosti – J. Ružička a J. Horecký, ktorí sa zásadne pričínili o formulovanie teoreticko-metodologických koncepcií teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry.
- V období posledných tridsiatich rokov do rozvoja nových koncepčných riešení najvýznamnejšie prispel J. Dolník, ktorý svoju novú tóriu spisovného jazyka a jazykovej kultúry rozvinul aj v diskusii s J. Kačalom.

1. ÚVOD

Otázky spisovného jazyka sú v našej a rovnako českej lingvistickej tradícii ústrojne spájané s otázkami jazykovej kultúry. Ich teoretické východisko možno hľadať na začiatku 30. rokov minulého storočia, keď sa formovala koncepcia funkčného

štrukturalizmu Pražského lingvistického krúžku.¹ Tieto dva lingvistické okruhy sa tematicky na prvý pohľad javia ako navzájom pomerne zreteľne diferencované. Ich ústrojná prepojenosť je však dobre viditeľná, keď napr. narábame s pojmami, ako sú *úzus*, *norma*, *kodifikácia*, *jazyková správnosť* a pod., ktoré vystupujú ako kľúčové elementy spoločnej teoretickej bázy týchto okruhov. V uvedenom zmysle sa pre túto v jednote chápanú teoretickú oblasť ustálilo spoločné označenie *teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry*.²

Začiatkom 30. rokov minulého storočia, teda v čase vzniku periodika Slovenská reč (ďalej aj SR) nemožno u nás hovoriť o existencii teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry ako o systematicky koncipovanej náuke. Avšak práve vďaka jestvovaniu SR možno v nasledujúcich desaťročiach na stránkach tohto periodika sledovať pomerne plastický obraz vývoja názorov na čiastkové otázky tejto teórie a vnímať jej postupné formovanie a vývin. Vedecký zápas o jej charakter a smerovanie v rámci slovenskej lingvistiky bol doteraz publikačne zhmotnený v množstve knižných a časopiseckých výstupov. Časopis SR sa však v tomto kontexte stal tým vedecky vymedzeným publicistickým priestorom, ktorý sa na formovaní teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry podieľal kvalitatívne i kvantitatívne veľmi významnou mierou.

Cieľom príspevku je zostaviť komentovaný prehľad relevantných teoretických výstupov, ktoré prinášajú dôležité koncepčné predstavy a návrhy riešení základných, ale aj špecifických otázok teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry za celé doterajšie obdobie existencie SR. Všímame si vymedzenú problematiku v priereze troch časových úsekov, v rámci ktorých sledujeme rozvíjanie tematických či pojmových okruhov s osobitným zreteľom na kľúčové príspevky, autorské koncepcie alebo aktuálne tematické polemiky, ktoré majú tendenciu určovať zameranie kontinuálnych diskusií, príp. sú dôležitými medzníkmi posúvania teoretických výskumov.

Na základe týchto kritérií vymedzujeme formovanie teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry v 30. a 40. rokoch, v 50. až 80. rokoch a od 90. rokov po súčasnosť.

2. FORMOVANIE TEÓRIE SPISOVNÉHO JAZYKA A JAZYKOVEJ KULTÚRY V 30. A 40. ROKOCH

Formovanie teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry má v našej kultúrnej histórii rovnako dlhú tradíciu ako spisovná perióda dejín slovenčiny. To znamená, že

¹ V uvedenom zmysle je reprezentatívnou publikáciou zborník *Spisovná čeština a jazyková kultura* (Havránek – Weingart 1932). Tu je ešte východiskovým pojmom *jazyková kultúra*.

² Toto pomenovanie sa vyvíjalo cez označenia *jazyková kultúra* (30. roky, PLK), *teória normy a jazykovej kultúry* (polovica 50. rokov, Š. Peciar), *teória jazyka a jazykovej kultúry* (polovica 60. rokov, J. Ružička), ale aj samostatne ako *teória spisovného jazyka* (polovica 70. rokov, J. Horecký), dnes *teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry* (Dolník 2009).

základnými otázkami, ako sú kodifikačné princípy alebo problémy normatívnosti, sa zaoberali už pôvodcovia bernolákovskej či štúrovskej kodifikácie a je čiastočne súčasťou aj czambelovskej koncepcie spisovného jazyka, i keď spomenuté všeobecné pojmy, ako aj označenie „teória“ sa postupne zaužívali až v 20. storočí. V tejto vývojovej línii uvažovania o spisovnom jazyku sa nám v 30. rokoch minulého storočia ako ďalší významný míľnik núka do pozornosti teoretická koncepcia obsiahnutá v lingvistických prácach H. Barteka.

2.1. TEORETICKÝ PRÍNOS H. BARTEKA

SR je v prvých ročníkoch svojej existencie najvýraznejšie spätá s osobnosťou H. Barteka, a to nielen preto, že stál pri jej zrode a bol jej hlavným redaktorom, ale najmä pre jeho články, ktorými v 30. rokoch výrazne prispel k rozvoju teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry v rámci slovenskej lingvistiky. Ako podnety na formovanie Bartekovej teórie možno identifikovať tri kľúčové motivujúce zdroje. Ide o vydanie prvých Pravidiel slovenského pravopisu, teóriu jazykovej kultúry Pražského lingvistického krúžku a domácu lingvistickú tradíciu.

2.1.1. Prvé *Pravidlá slovenského pravopisu* ako katalyzátor úvah o charaktere spisovného jazyka

Z diskusií o *Pravidlách* (1931) citeľne poznačených ideológiou čechoslovakizmu možno jasne vyrozumieť základný Bartekov postoj k spisovnej slovenčine, ktorý by sa dal zovšeobecniť predovšetkým tézou o nevyhnutnosti zachovávať pri kodifikačných krokoch svojský charakter spisovného jazyka. V 1. ročníku SR (1932/1933) Bartek k tejto v tom čase ešte stále neutíchajúcej diskusii o prvých Pravidlách uverejnil článok *Pravopis, spisovná reč a stredná slovenčina* (s. 121 – 124), kde sa zamýšľal nad aktuálnymi otázkami pulzujúcimi vo verejnom živote. Predovšetkým išlo o požiadavku „postredoslovenčiť“ normu spisovného jazyka, a to aspoň v hláskosloví a tvarosloví. Reaguje na to tézou o autonómnom vývoji spisovného jazyka, ktorého norma nemôže byť zhodná s ktorýmkoľvek nárečovým útvarom. Argumentuje tiež zdôrazňovaním potreby stability zaužívaných štruktúr: „Spisovná reč slovenská nesmie sa vzdať toho, čo sa v nej dobrého vývinom ustálilo, ale aj naopak, nesmieme požadovať prílišné postredoslovenčenie spisovnej reči v tých veciach, v ktorých je ona už ustálená“ (s. 123). Nepriamo narážajúc na najnovšie kontroverzné Pravidlá obsahujúce bohemizované dvojtvary, Bartek vystríha pred snahami umelo zasahovať do fungujúcej stavby spisovnej slovenčiny. Podľa neho z hláskoslovnej i tvaroslovnej stránky bola spisovná reč ustálená. „Zmätok do nej vnášali a vnášajú len tí, čo neustálym poukazovaním na jej nejednotnosť chcú dať iný smer jej vývinu, ako mala doteraz. Z toho sú všetky škriepky a boje okolo spisovnej reči slovenskej“ (s. 123).

2.1.2. Tézý Pražského lingvistického krúžku ako impulz nového uvažovania o otázkach spisovného jazyka a jazykovej kultúry

Dôležité východisko pre rozvíjanie svojich náhľadov na teoretické otázky kultúry spisovného jazyka našiel Bartek v tézach Pražského lingvistického krúžku (PLK), ktoré preberá z renomovaného periodika *Travaux du Cercle Linguistique de Prague I.* (1929, s. 7 – 29). Tézý, ktoré pokladal za najdôležitejšie pre aktuálne potreby slovenskej jazykovedy, prevzal a uverejnil hneď za svojim článkom o pravopise už v 1. ročníku SR (s. 124 – 126) aj so svojim krátkym komentárom. Je nepochybné, že mu išlo o zaradenie vlastnej koncepcie spisovného jazyka i smerovania SR do moderného lingvistického prúdu.

Ako najdôležitejšie požiadavky na spisovný jazyk z ponúknutých téz PLK reprodukuje: *ustálenosť* (vylúčenie všetkých nepotrebných kolísaní), *presnosť* (schopnosť vysloviť jasne a presne, ľahko a bez námahy najrozličnejšie nuansy) a *svojkosť* (posilňovanie znakov, ktoré dávajú reči charakter). Ako ďalšie dôležité tézy PLK vyzdvihuje tiež *funkčnosť* jazykových prostriedkov, ale aj *starostlivosť o čistoť* reči a *zbavovanie sa zbytočných archaizmov*.

Bartek sa vo svojich ďalších teoretických úvahách o spisovnom jazyku napokon úplne nestotožnil so všetkými uvedenými tézami PLK. Nevenuje sa osobitne problematike funkčnosti jazykových prostriedkov³, ktorú nepreferuje ako dominantnú zásadu, a podobne to platí aj o zásade ustálenosti. Zdôrazňoval predovšetkým zásady (kritériá) jazykovej čistoty a svojskosti.

Jazykovú čistosť ako kritérium jazykovej správnosti (vlastne spisovnosti) vníma Bartek v súvislosti s odmietaním cudzorodých prvkov, ktorými sú predovšetkým slová prevzaté z iných jazykov. Vzápahuje to však iba na také slová, ktoré sú nepotrebné. Ako uvádza (1933/1934, s. 182), „v spisovnej slovenčine posudzujeme cudzie slová podľa toho, či sú potrebné alebo nepotrebné. Potrebné cudzie slová, shodujúce sa svojou štruktúrou so slovenčinou, pokladáme za osožné, nepotrebné cudzie slová, hoci by sa ich štruktúra shodovala so slovenčinou, pokladáme za zbytočné, teda škodlivé, keďže každý jazyk buduje predovšetkým na svojom a zo svojho.“ V nadväzujúcom článku (1934/1935, s. 4) dopovedá, prečo sú nepotrebné slová škodlivé: „Nepotrebné cudzie slová, ktoré vytískajú pôvodné slová, pokladáme za škodlivé, lebo narúšajú svojský slovný sklad slovenčiny.“ Pre tieto postoje bol H. Bartek niekedy zaraďovaný k hlavným reprezentantom purizmu v slovenskej jazykovede medzivojnového obdobia. Pri objektívnom, širšom posúdení jeho úvah sa však ukazuje, že u Barteka nejde o priamočiary, prostý puristický postoj. Prísny, očisťujúci purizmus je v tomto období príznačný predovšetkým pre J. Škultétyho a predtým pre S. Czambela.

³ V tézach PLK sa funkčnosť výrazov úzko viaže s ustálenosťou, pričom členovia PLK zásadu funkčnosti výraznou mierou spájali s bojom proti tzv. brusičskej praxi („jazykovému brusu“), ktorá mala v prvých desaťročiach 20. storočia pevné miesto v periodiku *Naše řeč* (porov. Havránek 1948, s. 13).

S tézou o čistote jazyka je u Barteka úzko previazaná zásada podporovania svojskosti jazyka, t. j. podporovanie tých jeho znakov, ktoré posilňujú jeho charakter. V tomto ponímaní sa zásadne líši od J. Škultétyho, ktorý na úkor slovenskosti (slovenskej osobitosti) mal tradične sklon uprednostňovať stav v ruštine, resp. všeslovenské rozšírenie sporného jazykového javu, čo by sa dalo chápať ako akási zásada slovanskej pôvodnosti. Oproti takýmto zbytočným ohľadom na stav v príbuzných jazykoch Bartek v duchu téz PLK vyzdvihuje namiesto toho svojskosť slovenčiny: „Ohľady vpravo alebo vľavo, ohľady na susedné slovanské jazyky nie sú ničím opodstatnené. Slovenčina, ak chce ostať svojskou, musí sa vyvíjať z vlastnej sily, zo svojho rečového základu...“ (1933/1934, s. 8).

2.1.3. Základné východiská Bartekovej koncepcie

H. Bartek svoje vlastné riešenia týkajúce sa spisovného jazyka a jazykovej kultúry založil na pojme **jazyková správnosť**, k čomu v druhom ročníku SR uverejnil koncepčné zásady pod názvom *O správnosti jazykovej* (1933/1934, s. 1 – 16). Ide o kľúčový pojem jeho prístupu k otázkam spisovného jazyka, premietajúci sa zakrátko aj do nového názvu tejto rozvíjajúcej sa jazykovednej oblasti, ktorú na inom mieste sám označuje ako *náuku o správnej slovenčine*⁴ (1935/1936, s. 3). Pojem jazyková správnosť sa týka jednotlivých jazykových prvkov a ich foriem. Bartek hovorí o zisťovaní, posudzovaní, určovaní, ba i dokazovaní jazykovej správnosti takýchto prvkov (1933/1934, s. 6 – 8). V uvedenom zmysle sa môže uňho jazyková správnosť chápať ako do značnej miery synonymná s označením *spisovnosť*. Vo vyššie spomenutom osnovnom príspevku vyčleňuje vlastné metódy, ktoré treba uplatniť pri riešení problémov jazykovej správnosti. Podľa neho sem patrí: *jazykový cit, dobrý autor a ľudová reč*, pričom prvé meradlo jazykovej správnosti možno podľa neho uplatniť iba vtedy, keď sa zhoduje s dobrým spisovným úzom a ľudovou rečou (s. 6 – 7).

Jazykový cit pokladá za najdôležitejšieho činiteľa v bežnom spisovnom úze. „On temer sám udáva smernice, ktorými sa spravujú spisovatelia a ľudia, hovoriaci spisovnou slovenčinou“ (s. 7). Avšak situáciu hodnotí realisticky, keď tvrdí, že dobrý spisovný úzus sa obmedzuje iba na malú časť spisovateľov a inteligencie. Napokon dôvodí, že jazykový cit „je veľmi individuálnou vlastnosťou a u nás je jednotný len v základných veciach, v podrobnostiach je až priveľa odchýlok a nepresností. Preto jazykový cit nemôže nám byť nateraz jedinou spoľahlivou oporou pri riešení otázok správnosti jazykovej“ (s. 6).

Ani **dobrý autor** nie je u Barteka chápaný v prostom zmysle, teda že by mal „vo všetkom správnu reč“. Bartek sa díva na literárne osobnosti, pokiaľ ide o ich

⁴ Možno povedať, že v zúženom rozsahu, ktorý je obmedzený stupňom rozvoja vtedajšieho bádania, zodpovedá toto označenie vlastne dnešnému názvu *teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry*.

spisovný úzus, ako na jednotnú abstraktnú kategóriu, pričom sa tu odvoláva na názory českého lingvistu a redaktora časopisu Naše řeč V. Ertla, ktoré reprodukuje v tom zmysle, že „dobrý autor je iba abstraktným ideálom, v ktorom sú zhrnuté všetky dobré vlastnosti spisovnej reči. Správny spisovný úzus abstrahuje sa z reči dobrých spisovateľov a tak sa tvorí a cibrí správny jazykový cit, ktorý je základom dobrého úzu“ (s. 7).

Podľa Barteka pri zisťovaní jazykovej správnosti má dôležitú úlohu **ľudová reč** preto, „lebo – najmä so stránky syntaktickej – je jednotná na celom Slovensku, a okrem toho ona tvorí základný rečový fond spisovného jazyka, ktorý z nej vyrástol... Ľudová reč dáva spisovnej reči základné jazykové prvky, ba i vývinové tendencie, ona tvorí jadro spisovnej reči. Aby spisovná reč mohla vykonávať svoju sociálnu funkciu, nesmie prerušiť spojivá so živou rečou, lebo jadro spisovnej a ľudovej reči musí byť rovnaké, aspoň u nás, kde spisovná reč vznikla nedávno z ľudovej“ (s. 7).

Z Bartekových formulácií je však zrejmé, že uplatňovanie ľudovej reči ako kritéria jazykovej správnosti v jeho ponímaní neznamená prostú folklorizáciu jazyka. Napokon, H. Bartek priniesol do chápania vzťahu nárečí a spisovného jazyka nové to, že rozhodne odmietal brať nárečové štruktúry ako apriórne meradlo jazykovej správnosti. Pojem *ľudová reč* sa síce v tomto období (a to aj u H. Barteka) ešte do značnej miery a celkom prirodzene prekrýval s pojmom *nárečový prejav*, no už čiastočne absorboval aj význam, ktorý dnes identifikujeme pod označením *bežný hovorený jazyk*.

Naostatok autor ponímanie svojich hodnotiacich kritérií jazykovej správnosti zhrnul tak, že najistejšou oporou pre jazykovú správnosť je zhoda jazykového citu s dobrými autormi, so živou rečou ľudu a navyše s jazykovou históriou.

Ak vyhodnocujeme Bartekove zásady jazykovej správnosti v širších súvislostiach, najmä s ohľadom na jeho úsilie o pozdvihnutie a rozvoj slovenčiny, ukazuje sa tu, že nejde ani tak o vypracovanie sústavy teoretických kritérií, ako skôr o súbor základných princípov (praktických rád), ktorými sa môžu riadiť nielen kultivovaní, ale aj bežní používatelia spisovného jazyka v nejasných, kodifikáciou neriešených prípadoch.

2.2. JAZYKOVÁ KULTÚRA A TZV. PRAKTICKÁ JAZYKOVEDA

Z teoretickej stránky boli v tomto období otázky jazykovej kultúry riešené v prieniku s teóriou spisovného jazyka. A tak nielen Bartekovo inšpirovanie sa hlavnými tézami PLK, ale aj jeho vlastná koncepcia jazykovej správnosti boli napokon dôsledne programovo aplikované v SR, a to v množstve článkov a jazykových „drobností“ ako dôležitých prostriedkov a či nástrojov zvyšovania kultúry jazykovej praxe. Pre tieto lingvistické postupy používal Bartek označenie *praktická jazykoveda*, pričom v jeho ponímaní mal tento termín omnoho širší význam. Obsahoval nor-

matívnu (preskriptívnu) jazykovedu v úzkom spojení s deskriptívnu, ale aj postupy reprezentujúce jazykovú kultúru, kde sa výrazne etablovala *jazyková kritika a jazykové poradenstvo*.

Ciele a program praktickej jazykovedy, ktorej jadro sa vzťahovalo na praktické otázky jazykovej kultúry, Bartek priamo stotožnil s cieľmi a programom samotnej SR: „Slovenská reč bude pokračovať v rozširovaní správneho úzu v krásnej próze a podľa potreby bude dopĺňať normatívne poučky, aby čím skôr vymizly všetky nepresnosti a nedôslednosti, ktoré sa zjavujú v spisovnej próze. I nabadúce bude systematicky spracovávať tie časti slovenskej gramatiky, ktoré majú osobitný význam pre normovanie spisovnej reči, a to v hláskosloví, tvarosloví, kmeňosloví a syntaxi“ (1935/1936, s. 4). K tomu spresňuje špecifikáciu úloh pre kultivovanie jazykovej praxe, kde zahŕňa sledovanie „dôležitých problémov vedeckej, básnickej a divadelnej reči, najmä terminologických otázok, ustálenia básnických výhod (licencií) a správnej výslovnosti“ (s. 4). Neopomína však ani zlepšenie znalosti slovenského slovníka a frazeológie.

Oblasť praktickej jazykovedy bola v SR v tomto období zastúpená mnohými článkami a takmer nespočetným množstvom drobných jazykových poznámok, ktoré dnes označujeme ako *jazykové rozličnosti*.

Príspevky, ktoré možno zaradiť do kategórie **jazyková kritika**, boli zamerané na sledovanie stavu používania jazyka a kritické hodnotenie zistených nedostatkov z hľadiska jazykovej správnosti. Kritizujú sa všetky aspekty písaných textov, najčastejšie však nespisovná lexika, kde dominujú bohemizmy, ale aj slovotvorne nesprávne podoby a okrem toho chybné gramatické tvary, syntaktické väzby, frazeologické jednotky a pod.

V kategórii článkov prevažuje kritika zameraná na posudzovanie konkrétnych knižných titulov, no objavujú sa aj hodnotenia jazykovej stránky časopisov. Autormi zásadnejších prác sú J. Mihál (*Ako píšú po slovensky*, 1932/1933, s. 169 – 172, 204 – 206, 222 – 225; *Z našich časopisov*, 1932/1933, s. 181 – 182; *Z kníh a časopisov*, 1933/1934, s. 182 – 187), R. Uhlár (*Spisovatelia a slovenčina*, 1933/1934, s. 59 – 61, 116 – 119; *Zo zlých kníh*, 1933/1934, s. 267 – 272), P. P. Zgúth (*Nesprávnosti*, 1932/1933, s. 52 – 53; *Novinárska slovenčina*, 1936/1937, s. 153 – 158) a i.

Príspevky jazykovej kritiky boli zväčša voči jazykovým chybám pomerne prísne odmietavé, ostro štylisticky ladené, ba v niektorých prípadoch sa objavovala dokonca irónia či výsmech hraničiaci so znevažovaním autora. Napríklad J. Mihál uvádza: „V Prúdoch... pisateľ si nevie rady s českou „prúkaznosťou“ a podá ju slovenskému čitateľstvu len tak jednoducho hláskovne pristrihnutú ako „priekaznosť“. Slovenskosť „priekaznosti“ zbaví len pre Prúdy, ináč užívame dokázateľnosť“ (1932/1933, s. 169). – „Pán aktívny redaktor mal ísť najprv za učňa do Martina ku Krčmérymu, k Hronskému a do redakcie Národných novín, aby sa naučil poriadne po slovensky písať, keďže sa to v škole nenaučil“ (1932/1933, s. 182). Výnimočne

sa bolo možné stretnúť aj s explicitným ostrakizovaním pôvodcu posudzovaného textu, napr. R. Uhlár v reakcii na nízku jazykovú kvalitu niektorých kníh napísal: „Vydávať knihy v rečovej gebuzine je vec hodná trestu. A keď niektorý nakladateľ predsa nedbá o to, treba ho bojkotovať. Nekupovať knihy ním vydané. Upozorniť na to v časopise. Nech sa autor i nakladateľ poučia a nekazia reč“ (1933/1934, s. 267).

Jazykové poradenstvo sa etablovalo ako súčasť jazykovej kultúry popri jazykovej kritike a jazykovej výchove. Teoreticko-metodologicky sa nachádza vlastne na priesečníku týchto dvoch jazykovedných prístupov, avšak svojimi metódami a cieľmi má bližšie k jazykovej výchove. V porovnaní s jazykovou kritikou a jazykovou výchovou má zasa najbližšie k možnosti podieľať sa na tzv. medzikodifikačných („kvázikodifikačných“) riešeniach.

V sledovanom období bola diferenciacia jednotlivých oblastí jazykovej kultúry iba na začiatku. Pokiaľ ide o jazykové poradenstvo, javilo sa predovšetkým ako vedecký jazykovedný potenciál zameraný na vysvetľovanie jazykových javov a poučovanie o jazykovej správnosti. V dôsledku nedostatočnej diferenciacie spomenutých jazykovokultúrnych odborov nemalo ešte jazykové poradenstvo svoj osobitný inštitucionálny rámec, ako to bolo neskôr v povojnovom období, keď napr. vznikla rozhlasová jazyková poradňa. Malo však svoj publicistický priestor v lingvistickom časopise, ktorý sa zakrátko po svojom vzniku etabloval ako spoločensky akceptované a vážene periodikum s nebyvalou autoritou. Tento stav veľmi výstižne dokresľuje aj dnes často citované vyjadrenie H. Barteka, ktorý r. 1937 v osobnom rozhovore s E. Paulinym s istým zámerným zveličením povedal: „Keby som napísal v Slovenskej reči, že toto nie je cigareta, ale že sa to po slovensky volá výfučka, odzajtra by to každý volal výfučka.“ (citované podľa E. Paulinyho 1979, s. 47).

V prestížnom priestore SR sa jazykové poradenstvo na rozdiel od jazykovej kritiky realizovalo primárne v inom žánrovom formáte. Jeho absolútne dominantnou platformou boli drobné jazykové poznámky zväčša neprevyšujúce rozsah jednej strany, zato však s veľkolepým kvantitatívnym zastúpením. Od vzniku SR do konca 40. rokov tu bolo uverejnených vyše tisíc drobných jazykových rozličností, ktoré v rozmanitej miere plnili ciele a úlohy dobového jazykového poradenstva.

Jednotlivé jazykové poznámky, poučenia či upozornenia autori titulkovali tak, aby čitateľa zaujali riešením akoby skrytého problému. Preto často používali v názve otázku,⁵ dávali tiež správny a nesprávny variant graficky do súzťažného pomeru⁶

⁵ *Jazdenka?*, *Činžák?*, *Beztak?*, *Drzún?*, *Rukolapný?*, *Každopádne?*, *Cpať, zacpať?*, *Učím sa matematike?*, *Brať ohľad?*, *Docieliť súhlas?*, *Držal ho za učiteľa?*, *Ovládať jazyk?*, *Zahájiť shromaždenie?*, *Dajme tomu?*, *Odnášať sa na niečo?*.

⁶ *Konec – koniec*, *Prádlo – bielizeň*, *Rozdiely – rozdiely*, *Svoboda – sloboda*, *Debnár – bednár*, *Podobizeň – podobizňa*, *Kerovať – karovať – károvať*, *Naňho – na neho – naň*, *Rozdiely – rozdiely*, *podiele – podiele*, *Treba – je treba*, *Vyhlasiť – prehlásiť*, *Jednáci – rokováci*, *K rukám – do rúk*, *Fronta – front*, *Mliekáreň – mlekáreň*, *šlágry – šlágry*.

alebo stavali varianty ako alternatívy,⁷ príp. správnu a nesprávnu alternatívu usúvzťažnili znamienkom rovnosti, a tak druhý výraz sa už v samotnom názve podával ako správny.⁸

Ukazuje sa, že starostlivosť o jazykovú kultúru v SR v 30. a 40. rokoch sa kategoricky opierala o zásady jazykovej správnosti, ktoré mali napomáhať cibreniu jazykovej praxe v duchu idey jazykovej čistoty. H. Bartek vysvetľoval zmysel takejto práce vlastne ako poslanie: „Ustavičným upozorňovaním na správnosť jazykovú chceme dosiahnuť väčšiu a hlbšiu kultúru spisovného jazyka, chceme napomáhať jeho ustálenie a upozorňovať spisovateľov a verejnosť, aby budovali spisovnú reč z domácich prvkov, zo slovenského základu“ (1933/1934, s. 16).

Voči týmto postupom pomerne prísneho „očisťovania“ jazyka od prenikajúcich cudzích (najmä českých) vplyvov, ktoré sa v SR uplatňovali ako metodologický základ jazykovednej práce, vznikla v 40. rokoch kritická opozícia.⁹ Kritika (predovšetkým Peciar 1949/1950, s. 258) uvedené lingvistické prístupy k jazykovej praxi zhodnotila ako neprogresívne a označila ich za **slovenský jazykový purizmus**, resp. **slovenský nacionálny purizmus**.

2.3. PRVÝ POKUS O NÁČRT STRATIFIKAČNEJ TEÓRIE SLOVENČINY

Pomer spisovného jazyka a nárečí je osnovným vzťahom, na ktorom sa i dnes v prvotnom ponímaní zakladá stratifikačná sústava slovenčiny ako národného jazyka. Z hľadiska vzťahu týchto dvoch existenčných foriem sa už koncom 30. rokov objavuje v SR úvaha o národnojazykových štruktúrach slovenčiny. J. Mihál vo svojej štúdii *Spisovný jazyk a nárečie* (1938/1939, s. 213 – 218) v prvom rade kritizuje názory, podľa ktorých je spisovný jazyk považovaný za to pravé a nárečie za to nepravé, nesprávne. Podľa neho sa nesmieme pozerat' na spisovný jazyk z hľadiska absolútnej nedotknuteľnosti, t. j. nesmieme podceňovať nárečia, ktoré sú neustálym zdrojom spisovného jazyka. Každé skutočné nárečie je aspoň také správne ako spisovný jazyk (s. 215).

Mihál pracuje s pojmami, ktoré predstavujú vlastnú terminologickú bázu jeho teoretickej koncepcie: *spisovný jazyk*, *ľudový jazyk*, *všeobecný hovorový (konverzačný) jazyk*. **Spisovný jazyk** je jazykom dobrých autorov a učených vrstiev národa; má dve formy: knižnú a hovorovú. **Ľudový jazyk** autor stotožňuje s tým jazykom, ktorým rozprávame v bežnom živote; má dvoje nárečí: *miestne* a *sociálne*, čo značí, že

⁷ *Dbat' na niečo alebo o niečo, Prespolný žiak či vidiecky?, Do Vlách či do Vlach?, Fórum či forum?, Rybí olej či rybáci?, Daňový či berný úrad?*

⁸ *Obtiaž = t'archa, Hlbotlač = hlbokotlač, Rysy = črty, Bahnište = Bahnisko, Dĺžno = treba, Knedlík = knedľa, knedlíkový = knedľový, Rožeň = ražeň, Strojvodca = rušňovodič, Za času = za, Keďby = keby, Mnohokrát = často, Šedý = šedivý, Zástupci = zástupcovia, Zemanía = zemani.*

⁹ Viac v článku M. Ološtiaka – J. Wachtarzykovej – M. Gladiša v tomto čísle (časť 4.3.).

sa líši podľa miestnych nárečí jednotlivých krajov, miest a podľa sociálneho rozvrstvenia obyvateľstva (s. 217). **Všeobecný hovorový jazyk** sa na Slovensku podľa neho utvára z dvojakých zdrojov: na jednej strane z ľudovej slovenčiny a na druhej strane priberá prvky z hovorenej podoby slovenského spisovného jazyka, pričom jeho hláskoslovnú štruktúru tvorí stredoslovenský ľudový jazyk. Všeobecný hovorový (konverzačný) jazyk má byť akýmsi mostom od ľudového jazyka k spisovnému, knižnému. J. Mihál napokon uvádza takúto základnú štruktúru národného jazyka podľa jednotlivých foriem (dnes by sme povedali existenčných foriem, variet):

1. ľudová forma (to sú miestne a sociálne nárečia);
2. všeobecná forma (to je „miešanec“ nárečí a spisovného jazyka);
3. spisovná forma (to je nadstavba nad prvými dvoma) (s. 215).

Je nepochybné, že tento príspevok J. Mihála je sviežim reprezentantom nových možností uvažovania o slovenčine i svedectvom o tom, že v slovenskom lingvistickej priestore sa už začal pociťovať stav rozvrstvenia slovenčiny na formujúce sa dostatočne rozlíšiteľné existenčné útvary.

2.4. VÝVINOVÝ KONTEXT

30. a 40. roky sú z hľadiska vývoja teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry obdobím začiatku nového chápania slovenčiny a najmä jej spisovnej podoby, a to ako moderného dorozumievacieho útvaru, ktorý si vzhľadom na svoje spoločenské funkcie a postavenie vyžaduje vedeckú a inštitucionálnu podporu. Toto nové chápanie, ktoré bolo najvýraznejšie reprezentované názormi H. Barteka, javí sa však v značnej časti aj ako kontinuita tradičného uvažovania o slovenčine, ktoré bolo v minulosti zastúpené S. Czambelom a J. Škultéty. To, čo Barteka s nimi spája, je najmä základný koncepčný cieľ starostlivosti o spisovný jazyk a jazykovú prax, ktorým bola čistota slovenčiny. K nej sa malo dospieť vytrvalým obraňovaním pred aktuálnym prienikom nežiaducich cudzích prvkov. Na rozdiel od svojich predchodcov však Bartek nepreferoval takú očistu, ktorá by spočívala v zbavovaní slovenčiny aj starších cudzích nánosov. Avšak pokiaľ ide o historizmy v jazyku v podobe domácich prvkov, bol proti ich umelému udržiavaniu, čo protirečilo predstavám Škultétyho, ktorý podporoval napr. zachovanie záporového genitívu, odvolávajúc sa na jeho výskyt v dielach významných slovenských spisovateľov z minulosti.

Zásadný vplyv na utváranie koncepcie Bartekovho prístupu k spisovnému jazyku mal nepochybné PLK a jeho ponímanie teórie jazykovej kultúry, kde našiel dôležité oporné body pre ďalšie posunutie sa v teoretickom ponímaní spisovného jazyka (vrátane starostlivosti o čistotu jazyka). Bartekove teoretické a metodologické prístupy si napokon získali najmä v predvojnovom období pevné miesto nielen v uvažovaní o spisovnej slovenčine, ale aj v tzv. praktickej jazykovede pri aplikácii jazykovej kritiky a jazykového poradenstva. Už v 40. rokoch však zaznamenávame po-

stupné kritické prehodnocovanie ochranárskych očistných metód uplatňovaných v prístupe k spisovnému jazyku, ktoré boli označené za slovenský purizmus.

3. TEÓRIA SPISOVNÉHO JAZYKA A JAZYKOVEJ KULTÚRY V 50. AŽ 80. ROKOCH

Začiatok 50. rokov bol v slovenskom teoretickom uvažovaní o spisovnom jazyku poznačený novou politickou ideológiou,¹⁰ ktorá sa stala súčasťou spoločenského života po februári 1948. Tá na báze marxistickej filozofie najnovšie ponúkala usmerňujúce myšlienky a idey aj pre chápanie všeobecných otázok jazyka a jeho výskumu.¹¹ Spoločenské dôsledky tohto stavu sa premietali do reálneho jazykovedného výskumu tak, že myšlienky politicky účelovej ideológie boli vkomponované ako metodologicky zásadné teoretické poučky i do dôležitých štúdií a článkov, ktoré tematicky riešili napr. problematiku reformy slovenského pravopisu v súvislosti s prípravou nových *Pravidiel* (1953). A tak pripravovaná pravopisná reforma sa vysvetľovala ako potrebný prostriedok demokratizácie jazyka, čo bolo vtedy v súlade s aktuálnymi ideologickými tézami.

Pokiaľ ide o texty uverejnené v SR vo vymedzenom období, ako zásadné míľniky prispievajúce k formovaniu teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry sa javia jedno kolektívne a dve individuálne vystúpenia slovenských lingvistov. Takýmto kľúčovým kolektívnym vystúpením bol súbor referátov z konferencie o norme spisovného jazyka z marca 1955. Ďalej ku koncepcne zásadným individuálnym výstupom patrí vydanie *Téz o slovenčine* J. Ružičku (1967, s. 129 – 134) a štúdia *Vymedzenie štandardnej formy slovenčiny* J. Horeckého (1979, s. 221 – 227), ktorá organicky nadväzuje na jeho fundamentálnu štúdiu pojednávajúcu o východiskách k teórii spisovného jazyka.¹²

3.1. DISKUSIE O NORME SPISOVNÉHO JAZYKA

Konferenciu o norme spisovného jazyka z 24. až 25. marca 1955 zorganizoval Ústav slovenského jazyka ako celoštátnu s účasťou významných slovenských a českých lingvistov a SR jej venovala samostatné 4. číslo v roku 1955.¹³ Uskutočnila sa v čase krátko po vydaní *Pravidiel slovenského pravopisu* (1953) a prípravy základných normatívnych príručiek, najmä slovníka a gramatiky.¹⁴ Hlavný organizátor

¹⁰ Viac v článku M. Ološtiaka – J. Wachtarczykovej – M. Gladiša v tomto čísle (časť 4.4.).

¹¹ Išlo o teoretickú stať *Marksizmus i voprosy jazykoznanija* (Moskva 1950), pod ktorou je podpísaný J. V. Stalin (predpokladá sa, že jedným z autorov bol A. Čikobava).

¹² Táto štúdia odznela ako úvodný referát na konferencii, konanej 21. – 23. januára 1976; vyšla v zborníku z tejto konferencie nazvanom *Z teórie spisovného jazyka* (Horecký 1979, s. 13 – 22).

¹³ Porov. aj článok J. Wachtarczykovej v tomto čísle (časť 3.1.).

¹⁴ *Slovník slovenského jazyka* začal vychádzať postupne od r. 1959, *Morfológia slovenského jazyka* vyšla r. 1966.

Š. Peciar v otváracom príhovore usporiadanie konferencie s takýmto zameraním odôvodnil nevidaným rozmachom národného jazyka, ktorý mal súvis s hospodárskym a kultúrnym rozvojom, preniknutím spisovnej slovenčiny do všetkých oblastí ľudskej činnosti, so stále vzrastajúcim počtom aktívnych používateľov spisovného jazyka, čo spoločne malo za následok isté uvoľnenie starých noriem. V tejto súvislosti Š. Peciar sformuloval naliehavú (a vlastne programovú) otázku, „či a nakoľko máme v teoretickej i praktickej jazykovednej práci prihliadať na nové prvky, na nové vývinové tendencie v spisovnom jazyku, alebo či sa máme dôsledne pridržať doterajších noriem“ (1955, s. 193).

Čiastkovými tematickými okruhmi rokovania boli otázky jazykovedného výskumu týkajúce sa normy a kodifikácie spisovného jazyka: norma spisovného jazyka a potreby spoločnosti, teória a prax jazykovej kultúry, norma spisovného jazyka a nárečia, zisťovanie a kodifikácia normy, uvádzanie spisovnej normy do praxe.

3.1.1. Norma spisovného jazyka a potreby spoločnosti

V rámci tohto tematického okruhu sa referujúci sústredili na spresňovanie vymedzenia normy, vzťah normy a systému, na úlohu spoločenských zmien v súvislosti s jej dynamikou, ale aj na otázky chápania úzu a jeho vzťahu k spisovnej norme.

J. Horecký v úvodnom referáte *Norma spisovného jazyka z hľadiska potrieb spoločnosti* (1955, s. 194 – 199) pripomenul otázku nedostatočne doriešeného **vymedzenia jazykovej normy** i vzťahu systém – norma – úzus. Po porovnaní viacerých charakteristík normy sa prikláňa k názoru, že norma sa obyčajne chápe ako súhrn predpisov o tom, čo je správne alebo nesprávne v danom spisovnom jazyku (prípadne aj v nárečiach). Takéto chápanie zodpovedá všeobecnému pojmu normy ako všeobecne uznávaného pravidla, ktorým sa má určovať individuálne alebo sociálne správanie človeka (s. 195). J. Horecký poukazuje na vplyv výraznejšej zmeny spoločenskej situácie, čoho následkom býva zmena zloženia aktívnych používateľov spisovného jazyka. Pôsobením kultúrnych a vzdelávacích inštitúcií sa totiž poznávanie spisovnej normy (spisovného jazyka) rozširuje, no práve tým sa zväčšuje vplyv príslušníkov rôznych nárečí a rôznych sociálnych vrstiev na jestvujúce jazykové normy (s. 196).

Autor sa zaoberá aj otázkami vplyvu **úzu** na ustáľovanie spisovného jazyka, pričom rozlišuje úzus spisovný a nespisovný. Pokladá za ťažké určiť hranice medzi nimi, no vyslovuje dôležitý poznatok: „Možno povedať aspoň to, že do spisovného jazyka neprenikajú prvky nespisovného úzu priamo, ale vždy cez filter spisovného úzu. Prakticky to znamená, že za spisovné, vyhovujúce normám spisovného jazyka bude možno uznať napr. také slovo, ktoré síce ešte nie je pevnou súčiastkou spisovnej slovnej zásoby, ale začínajú ho používať spisovatelia. Nebude však možno uznať za spisovné také slovo, ktoré je síce známe, ale nepoužíva sa v spisovnom jazyku.“ (s. 198).

L. Doležel v príspevku pod názvom *Spisovná norma s hľadiska potrieb spoločnosti* (1955, s. 199 – 205) nadviazal na problematiku dynamiky, resp. **vývoja normy**, pričom podľa neho tu ide o jej zdokonaľovanie. To prebieha v dvoch zdanlivo protikladných tendenciách: na jednej strane je to tendencia k rozmnožovaniu, k významovej i štýlovej diferenciacii jazykových prostriedkov a na druhej strane ide o tendenciu k stabilizácii a zjednodušovaniu spisovnej normy (s. 201). Pokiaľ ide o **úzus**, odmieta ho považovať za najvyššie kritérium jazykovej správnosti. Hodnotí ho však ako objektívny spoločenský proces kolektívneho jazykového styku, v ktorom sa uplatňujú a prejavujú zákonitosti spisovného jazyka. Úzus je tak prvoradým zdrojom poznania spisovnej normy. Avšak meradlom jazykovej správnosti je podľa neho spisovná norma (chápaná vývojovo), v čom sa zhoduje s J. Horeckým (s. 200).

F. Trávníček sa zapojil do diskusie s príspevkom *K otázkam jazykovej normy* (1955, s. 205 – 208). Sústredil sa predovšetkým na dva základné pojmy – **kodifikáciu** a **úzus**. Kodifikácia je v jeho ponímaní formulácia objektívnych zákonov jazyka uvedená do sústavy. Kodifikácia objektívnych zákonov napomáha ich správne poznaniu, uľahčuje ich osvojenie, a teda je dôležitá pre používanie jazyka, a tým aj pre jeho rozvoj. V tejto súvislosti odmietavo polemizuje s názormi, ktoré uviedol Š. Peciar v konferenčných tézach, kde tvrdil, že „kodifikácia je nevyhnutným predpokladom jestvovania normy“ a ďalej, že „inokedy môže zasa kodifikácia predchádzať jestvujúcu normu“. F. Trávníček argumentuje: „Nelze však říci, že je kodifikace předpokladem existence normy, že kodifikace někdy jazykovou normu předchází. To by znamenalo, že je norma něco vedle objektivních zákonů jazyka, něco jiného než objektivní zákony“ (s. 206).

K otázke úzu uvádza, že spisovný úzus nie je jednotný, je v ňom značná pestrosť, kolísanie, pričom doň zasahujú významní spisovatelia i jazykoví teoretici, preto je veľmi ťažké previesť tento stav na spoločného menovateľa a určiť, čo je tzv. norma a čo odchýlka od normy či chyba oproti norme (s. 207).

V. Blanár sa v referáte *K teórii a praxi našej jazykovej kultúry* (1955, s. 209 – 218) v súvislosti s ponímaním problematiky jazykovej kultúry prihlásil k teoretickým východiskám PLK, a to predovšetkým k zásade pružnej stability jazyka. Hovorí o vývinovej tendencii k dialektickej jednote **stálosti** a **menlivosti** jazyka, pričom vyjadruje presvedčenie, že pevná norma spisovného jazyka je spoľahlivým spojivom s kultúrnym dedičstvom, menlivosť spisovného jazyka je prepojená so snahami o jeho zjednodušovanie a súčasne obohacovanie, čo pokladá za základné princípy budovania jazykovej kultúry. Za dôležitú pre jazykovednú prax považuje problematiku posudzovania správnosti a vhodnosti použitých výrazových prostriedkov. Pritom však nemožno aplikovať rovnaké hľadiská pre každý prípad. Treba vychádzať z vlastností a potrieb príslušného štýlu“. Podrobnejšie sa venuje otázkam normovania podľa jednotlivých jazykových rovín. Uvažuje o predikcii smeru jazykového vývinu, a to pre-

dovšetkým v gramatickej stavbe, kde si osobitne všíma problematiku morfológických dvojtvarov. Podľa neho predpokladom správnych zásahov lingvistu je poznanie gramatického systému a jeho vývinových tendencií. Takýto výskum gramatickej stavby jazyka umožní úpravy, ktoré podporia jeho **ustálenosť v smere jeho vývinu**.

3.1.1.1. Z diskusie

V rámci diskusie boli zásadné najmä reakcie E. Paulinyho, F. Trávníčka, Š. Peciar, J. Ružičku a Š. Ondruša. Jadrom tejto diskusie boli otázky vzťahu systému a normy.

E. Pauliny, reagujúc na vystúpenie J. Horeckého, upozornil na triádu systém – norma – kodifikácia, pričom pokladá za užitočné odlišiť pojmy **systém** a **norma**, ktoré sa výrazne prekrývajú, a to v tom, že oba predstavujú systém abstraktných zákonitostí. Pri pojme norma je však navyše aj otázka jej spoločenskej záväznosti, platnosti. Pojem kodifikácia, normovanie je zasa v jeho ponímaní „výsledok zámernej jazykovednej činnosti odhaľovať systém a normu a presne ich formulovať“. Navyše z diskusie vybral a podčiarkol myšlienku, že **kodifikácia pôsobí niekedy spätne na normu**. Túto myšlienku pokladá za veľmi dôležitú pre spoločenskú hodnotu lingvistickej normatívnej práce (s. 219).

F. Trávníček sa vrátil k otázke **demokratizácie jazyka** a pripomenul, že kedysi sa chápala demokratizácia ako príklon spisovného jazyka k dialektom. Za demokratizáciu treba dnes pokladať maximálne využitie výrazových schopností jazyka, aby bol čo najzrozumiteľnejší (s. 220).

Š. Peciar odmietol názor, že kodifikácia normy je v podstate „arbitrárna“; môže však byť dobrá alebo zlá, lepšia alebo horšia. Kodifikácia normy je iba vtedy správna, keď správne vystihuje súčasný stav jazyka. To vylučuje **ľubovoľnosť kodifikácie**. Kodifikátor sa nemôže ľubovoľne rozhodnúť pre jednu alebo druhú kodifikáciu (s. 223).

J. Ružička zhodnotil chápanie rozdielu medzi systémom a normou u E. Paulinyho, a to tak, že **systém a norma sa prekrývajú, ale nekryjú**. Namietol však, že pri takomto chápaní by vypadla z jazyka slovná zásoba. Preto slovu systém treba dať inú náplň a pre normu ponechať definíciu, že je súhrnom odkrytých zákonitostí (s. 223).

Š. Ondruš sa pri chápaní spisovnej normy odvolal na porovnanie s nárečovou normou. Zdôraznil, že vývoj nárečovej normy je živelný, prirodzený, neusmerňovaný vonkajšími zásahmi. Naproti tomu záväznosť spisovného jazyka, jeho norma je pre príslušníkov národa daná oficiálne, spoločensky kanonizovane. Vývin normy spisovného jazyka nie je živelný, „prirodzený“, ale je zámerne, oficiálne usmerňovaný, upravovaný. Toto zámerne kanonizovanie a **vývinové usmernenie normy** spisovného jazyka je kodifikáciou spisovnej normy (s. 223 – 224).

3.1.2. Norma spisovného jazyka a nárečia

O vzťahu spisovnej a nárečovej normy sa čiastočne diskutovalo už v rámci predchádzajúceho tematického okruhu, a to z dôvodu prirodzených súvislostí vyplývajúcich z riešenia širšie nastolených otázok jazykovej normy. V tomto tematickom boku, špecificky vymedzenom pre vzťah nárečí a spisovného jazyka, odznali dva príspevky, ktoré sa zamerali na vzťah spisovnej normy a lokálnych nárečí, ako aj na všeobecnejší vzťah spisovný jazyk – nárečia.

E. Jóna vystúpil s referátom *Norma spisovného jazyka a ľudové nárečia* (1955, s. 224 – 231), v ktorom sa sústredil na charakteristiku vzťahu medzi spisovným jazykom (jeho normou) a nárečiami. Uvedený vzťah podáva s odkazmi na jeho históriu, a teda vývoj, ktorý má odlišné znaky v každom z období formovania spisovnej slovenčiny. Navyše poznamenáva, že je rozdielny aj pomer spisovného jazyka a nárečí podľa jednotlivých jazykových plánov. Súčasne poukazuje na aktuálnu tendenciu, keď s demokratizáciou kultúry spisovný jazyk stále viac nastupuje na pozície nárečí. Tento stav je dobre badateľný i na vidieku, kde obyvatelia v netradičných situáciách aj medzi sebou používajú prostriedky celonárodného spisovného jazyka. Vyvíja sa i pomer spisovateľov k používaniu nárečových prejavov. Pri zobrazovaní dedinského prostredia sa využíva nárečie vlastne len štylisticky na charakteristiku prostredia a osôb. Autor skepticky konštatuje, že v aktuálnej dobe sú nárečia **zanikajúcou kategóriou**, pretože sa stratili spoločenské podmienky, v ktorých nárečia vznikali. Na úkor nárečí sa rozvíja a obohacuje štylisticky diferencovaný celonárodný spisovný jazyk.

V druhom referáte *Spisovný jazyk a nárečí* (1955, s. 231 – 236) A. Jedlička poukázal na historický vývoj vzťahu českého spisovného jazyka a nárečí, ktorý má mnohé podobnosti s niektorými vývojovými obdobiami v slovenskom jazykovom prostredí. Napr. pokiaľ išlo o historický purizmus (tzv. brusičství), jedným z kritérií jazykovej správnosti bola zhoda spisovných prostriedkov s ľudovými, nárečovými. V súčasnosti je však situácia v pomere spisovného jazyka a nárečí medzi slovenčinou a češtinou vo všeobecnosti odlišná, pretože **ústup nárečí** v Čechách pokročil omnoho ďalej (s. 233). Jedlička poukazuje na to, že väčší či menší príklon k nárečiam nie je v rozpore so spisovnosťou jazyka, pretože sa nekladie dôraz na nárečové odlišnosti, ale na znaky nárečiam spoločné, t. j. nadnárečové. V českom jazykovom prostredí to dosvedčuje prípad tzv. obecnej češtiny, ktorej prostriedky nadnárečovej povahy najľahšie prenikali do normy spisovného jazyka. Pritom je aj z histórie zjavné, že primárne ľudový slovník, ľudová frazeológia a syntax sú oblasti, z ktorých sa spisovný jazyk často obohacuje (s. 234).

3.1.2.1. Z diskusie

V diskusii vystúpili J. Horecký a A. Jedlička a obaja sa zamerali na zásady preberania slov z nárečovej lexiky do spisovnej.

J. Horecký (s. 237, 239) sa dotkol špecifickej oblasti vzťahu nárečí k spisovnému jazyku, ktorou je problematika terminológie, čo sa prejavuje najmä v bohatosti slovníka. Ale ani tu nemožno preberať akékoľvek slová, napr. názvy rastlín, ktoré sú v každom kraji iné. Dôležitá je tu otázka **spisovného charakteru daných slov**. Ak je na výber niekoľko slov, dáme prednosť tomu, ktoré lepšie zapadá jednak do systému slovnej zásoby spisovnej slovenčiny, jednak do systému názvov daného odboru.

Podobne argumentoval A. Jedlička. Podľa neho pri preberaní nárečových výrazov treba zdôrazňovať **kritérium spisovnosti**. Nárečové prostriedky môžu byť prameňom obohacovania spisovného jazyka, ale len vtedy, keď sú v súlade s vytýčenými zásadami spisovnosti (s. 239).

3.1.3. Zisťovanie a kodifikácia normy

Tento tematický okruh ponúkol dva referáty (Š. Peciara a J. Švehlovej) zamerané na kodifikačný proces zahrnujúci dva postupné kroky – štúdium normy a jej kodifikačný opis. Vzhľadom na to, že z uvedených referátov iba vystúpenie Š. Peciara prinieslo zásadné poznatky k stanovenej téme, v nasledujúcom prehľade sa venujeme iba jemu.

Š. Peciar v príspevku pod názvom *Zisťovanie a kodifikácia normy* (1955, s. 240 – 250) načrtnol pomerne široký teoretický záber pri vymedzovaní viacerých pojmov týkajúcich sa normy a procesov jej kodifikácie. Upozornil, že do vývinu spisovného jazyka môžu zasahovať a zasahujú rozličné teórie a ideológie, a to nielen jazykové a jazykovedné. Takéto zásahy môžu jazyku osožiť alebo mu uškodiť podľa toho, nakoľko sú v súlade s jeho vnútornými zákonitosťami. Súhrn týchto snáh, kam zahrnuje aj tvorivé zásahy majstrov písaného i hovoreného slova a aktívne používanie spisovného jazyka, nazýva pestovaním spisovného jazyka, resp. **jazykovou kultúrou**. V súvislosti s úvahami o normovanosti spisovného jazyka navrhuje zahrnováť do pojmu jazykovej normy tak jazykové pravidlá, ako aj súhrn jazykových prostriedkov, používaných podľa platných pravidiel.

Odvolaávajúc sa na referáty J. Horeckého a A. Jedličku, upozorňuje na nesprávne chápanie pojmu norma v prípade, keď sa týmto termínom označuje aj súhrn poučiek o správnom používaní jazykových pravidiel. Dôvodí, že **stotožňovanie jazykovej normy** s jej **kodifikáciou** vedie k predstave, akoby jazykové normy boli obdobné ako normy z oblasti práva. Súhrn poučiek je preto správne nazývať kodifikáciou normy.

Ďalšou dôležitou otázkou sú **pramene** normy súčasného spisovného jazyka. V duchu všeobecných zásad pre jeho kultúru, ktoré podal PLK, autor sem zaraďuje tzv. priemernú písomnú a ústnu prax a živé jazykové vedomie používateľov jazyka. Navyše však za takýto prameň pokladá aj teoretické práce jazykovedcov, praktické príručky a učebnice národného jazyka. Zdá sa, že zo strany Š. Peciara tu ide o prob-

lematické riešenie, pretože sám odmieta stotožňovanie normy s jej kodifikáciou (porov. vyššie). Š. Peciar však napriek tomu dôvodí, že „každá kodifikácia, ktorou sa norma upevňuje a na istý čas ustáľuje, prispieva zároveň k lepšiemu poznaniu jestvujúcej normy a stáva sa teda prameňom jej poznania“ (s. 242).

Pokiaľ ide o metódy zisťovania normy, najčastejšie sa zisťuje priamym výskumom s využitím excerptov. Normou je predovšetkým to, čo sa používa všeobecne, a teda **zisťuje sa štatisticky**. Problémom zisťovania normy je existencia prípadov jej **kolísania**. Neustálenosť je prirodzený jav, preto naň musí prihliadať i kodifikácia.

Na záver autor vyslovil dve závažnejšie tézy. Prvá poukazuje na to, že „obyčajne vývin normy predbieha jej kodifikáciu, ale niekedy môže kodifikácia (aspoň v jednotlivostiach) predbiehať jestvujúcu normu (to platí o každej novej kodifikácii)“. Zároveň však zdôrazňuje, že kodifikácia nemôže byť ľubovoľná (s. 248). Druhá téza sa dotýka otázky zdokonaľovania normy. Podľa Š. Peciara „o zlepšenie kodifikácie normy sa treba usilovať nielen presným opisom jej súčasného stavu, ale aj **podporovaním živých vývinových tendencií** (zvýraznil L. K.)“ (s. 250).

3.1.3.1. Z diskusie

V príspevkoch reagujúcich na referáty prednesené v tomto tematickom bloku prevažovali špecifické otázky spisovnej normy, jazykovej výchovy i budúcnosti spisovného jazyka. Zásadnejšie reakcie predniesli F. Miko, L. Doležel, A. Habovštiak, J. Štolc, A. Jedlička.

F. Miko (s. 253) zaujal postoj k možnosti vymedziť **štylistickú normu** spisovného jazyka. Poukázal na jestvujúce pochybnosti o existencii takejto normy, a teda i o možnosti kodifikovať ju. Reagoval zároveň na názor, že pre **štylistické hodnoty** jazyka nie sú nijaké hotové predpisy. To by podľa neho znamenalo, že každá štylistická hodnota je len individuálnou záležitosťou okamihu. Pripomenul, že existencia štylistickej normy predpokladá jestvovanie ustálených štylistických hodnôt. Avšak často sa individuálne štylistické hodnoty nerozlišujú od spoločenských. No ak niekto použil istý jazykový prostriedok v istej štylistickej platnosti, toto použitie má spoločenskú povahu, lebo ináč by bolo nezrozumiteľné. Podľa F. Miko tu však pri kodifikovaní štylistickej normy zostáva problémom, ktoré z takýchto hodnôt bude možné pokladať za normu.

L. Doležel (s. 253 – 254) sa snažil spochybniť tvrdenie Š. Peciara, že v oblasti pravopisu sa norma takmer kryje s kodifikáciou. Podľa Doležela v oblasti pravopisu nie je dosť dobre možné hovoriť o **pravopisnej norme** a **pravopisnej kodifikácii**, napriek tomu, že pravopis má úzky vzťah k jazykovému systému, osobitne k systému fonologickému, morfológickému, ale i k syntaktickému. Zdôraznil, že pravopis sám netvorí zložku jazykového systému a nezodpovedá mu žiadna objektívna jazyková skutočnosť.

A. Habovštiak (s. 254) reagoval na vyjadrenia Š. Peciara o neustálenosti normy spisovnej výslovnosti a o jej nedostatočnej preskúmanosti. Proti slabej preskúmanosti dôvodí tým, že jestvujú viaceré významné slovenské vedecké práce, ktoré sa pomerne podrobne zaoberajú otázkami výslovnosti. Za ďalší problém týkajúci sa otázok správnej výslovnosti označil Peciárom referovanú skutočnosť, že niektorí z jazykovedcov za kritérium správnej výslovnosti pokladajú nárečia. Podľa A. Habovštiaka by bolo rozhodne chybné, ak by sa za jediné kritérium správnej výslovnosti pokladali iba nárečia. Bolo by však nesprávne, ak by sa pri ustaľovaní spisovnej výslovnosti vôbec nebral ohľad na nárečia. Za správny pokladá napr. postup, ktorý sa praktizoval pri ustaľovaní výslovnosti dvojakeho *l* v spisovnom jazyku, keď sa uvažovalo nielen o stave v spisovnom jazyku, ale aj v nárečiach, resp. bral sa ohľad aj na historické súvislosti.

J. Štolc (s. 253 – 259) vyslovil zásadný nesúhlas s tvrdením Š. Peciara, že **kodifikácia môže niekedy predbiehať normu**. Takéto prípady pokladá za niečo krajné, keďže v princípe musí existovať norma ako zákonitosť mimo kodifikátora a až následne ju možno poznať a napokon kodifikovať. V opačnom prípade by hrozila svojvoľnosť a deformácia. Podľa Štolca sa s obľubou hovorí o **budúcnosti nášho jazyka**. Tento zreteľ na budúcnosť niekedy tak zdôrazňujeme, akoby sme za svoju prvoradú povinnosť pokladali pripravovať jazyk iba pre budúce generácie. Nie je to správne, pretože my „nemôžeme robiť spisovný jazyk budúcnosti. Našou povinnosťou je robiť si ho pre seba... Budúce generácie si spravia jazyk podľa svojich vlastných potrieb, o ktorých my dnes ešte nevieme nič... Starajme sa my preto o jazyk pre seba, pre súčasnosť“ (s. 258).

A. Jedlička (s. 261 – 262) sa vrátil k problematike **kodifikácie dvojtvarov**. Poznamenal, že stanovisko väčšiny používateľov jazyka k dvojtvarom je negatívne, no teoretici sú skôr za kodifikovanie **oprávnených dvojtvarov**. Kodifikácia sa podľa neho môže postaviť k dvojtvarom v spisovnej norme dvojako: buď na základe skutočného stavu kodifikovať oba varianty, alebo kodifikovať len jeden z nich. To si však vyžaduje dobrú znalosť tendencií jazykového vývoja. Problémom môže byť, že vývoj normy nevedie vždy k zániku jedného z variantov, ale častejšie k ich stylistickému alebo významovému rozlíšeniu. Jednostranná kodifikácia tak môže jazyk ochudobniť (s. 261).

3.1.4. Uvádzanie spisovnej normy do praxe

V záverečnom tematickom bloku odznegli dva referáty (G. Horáka a F. Váhalu), v ktorých sa referujúci zamerali na otázky realizácie jazykovej kultúry v bežnej jazykovej praxi. Autori túto problematiku priamo prepojili s otázkami jazykovej výchovy v širšom ponímaní. Ako reprezentatívny vo vzťahu k téme tu vyberáme referát prvého menovaného rečníka.

G. Horák (1955, s. 264 – 271) v súvislosti s procesmi uvádzania jazykovej normy do života poznamenal, že sa tu nemožno zaoberať bez pojmu **jazykovej výchovy**. Definuje ju ako systematické a cieľavedomé úsilie jazykovedcov a jazykovových výchovných činiteľov o to, aby používatelia jazyka vedome zachovávali jeho spisovnú normu. Preto pokladá školu za najdôležitejší činiteľ, ktorý uvádza jazykovú normu do života. Škola sa podieľa na oboznamovaní s jazykovou normou **priamo**, avšak pôsobí aj **nepriamo** (jazykovými prejavmi) počas výchovno-vzdelávacieho procesu. Za rovnako dôležitú treba pokladať rečovú stránku písaných jazykových prejavov určených školákom. G. Horák upozorňuje aj na jazykovú výchovu všetkých používateľov. Požaduje, aby bezchybná slovenčina bola tiež **na každom tlačive, letáčku, ozname i nápise**, pretože mnohí ľudia sa spisovnej norme nepriúchajú z jazykových príručiek, ale z písaných textov, s ktorými sa denne stretávajú. G. Horák tiež poukázal na význam starostlivých verejných ústnych prejavov, osobitne však **v divadle, filme a rozhlase**, kde majú ďalekosiahle účinky na jazykovú kultúru poslucháča. Napokon vyjadril presvedčenie, že dôsledná práca v oblasti jazykovej kultúry vo verejnom živote podporí vedomé dodržiavanie normy spisovného jazyka.

3.1.4.1. Z diskusie

Z ohlasov diskutujúcich uvádzame reakcie A. Jedličku a Ľ. Ďuroviča, ktorých pripomienky mali systémovú povahu.

A. Jedlička sa vrátil k otázke **jazykovej kritiky**, ktorú načrtol vo svojom referáte G. Horák. Jedlička poukázal na to, že sa u nás istý čas objavovala dosť elementárna kritika, ktorá len mechanicky zisťovala odchýlky od kodifikácie. Poznamenal však, že takáto kritika má isté oprávnenie iba vtedy, keď je v platnosti správna kodifikácia, rešpektujúca súčasnú normu. Jej pôsobenie však môže byť negatívne, ak sa odvoláva na nesprávnu, prekonanú kodifikáciu. Preto je žiaduce vypracovanie jazykovej kritiky s hlbším dosahom, tvorivejšej, ktorá dokáže hodnotiť jazykové prejavy z hľadiska súdobej normy, ale aj vzhľadom na jej vývojové tendencie, štylistické rozvrstvenie a pod. A. Jedlička napokon skonštatoval: „Takovouto jazykovou kritikou ešte dostatečne vypracovanou nemáme, môžeme tedy v tomto smyslu mlúvit o **zaošťávaní jazykovej kritiky** (zvýraznil Ľ. K.)“ (s. 276).

Ľ. Ďurovič nadviazal na referát G. Horáka poznámkami k norme v školskej praxi. Situáciu tu pokladá za skreslenú, pretože normou spisovného jazyka sa rozumie prakticky iba pravopisná norma. Najviac času vyučovania slovenčiny zaberá ypsilon, no napriek tomu sa nedá povedať, že by žiaci pravopis ovládali aspoň priemerne. Dôsledkom toho je vo všeobecnosti pomerne nízka úroveň jazykovej kultúry slovenského inteligenta. Na pozdvižnutie jazykovej kultúry navrhuje, aby sa ťažisko vyučovania slovenčiny prenieslo z pravopisu na systém a na štylistiku. Napokon

odáva: „Nie ypsilon, ale čiarka by sa mala stať hrubou chybou. Veď správne kladenie čiarok ukazuje, či žiak správne logicky člení vetu...“ (s. 277).

3.2. TEÓRIA SPISOVNÉHO JAZYKA A JAZYKOVEJ KULTÚRY A TÉZY O SLOVENČINE

Dokument *Tézy o slovenčine* má súvis s konaním vedeckej konferencie o kultúre spisovnej slovenčiny 5. – 7. decembra 1966 v Smoleniciach. *Tézy* tematicky úzko súviseli s cieľom konferencie, ktorým bolo vypracovanie zásad pre prácu v oblasti jazykovej kultúry, a vznikli pôvodne ako návrh sformulovaný J. Ružičkom. Výslednú podobu získali po diskusii v pléne a na ich konečnej úprave sa okrem autora návrhu podieľali ďalší pracovníci Ústavu slovenského jazyka.¹⁵ Publikované boli okrem SR (1967, s. 129 – 134) aj v Kultúre slova (1967, s. 33 – 40) a v samotnom zborníku z konferencie s názvom *Kultúra spisovnej slovenčiny* (1967, s. 283 – 290).

Text vlastných *Téz* má deklaratívnu povahu. Je to vyhlásenie o statuse slovenčiny v aktuálnom období, ktoré obsahuje dvanásť bodov sprevádzaných vysvetľujúcimi a spresňujúcimi komentármi. *Tézy* sú proklamáciou o genetickom a typologickom svojráze slovenčiny, o jej politickom a jazykovosituačnom postavení i diferencovanosti na existenčné formy; ďalej o jej súčasnej spisovnej podobe, o vymedzení súčasnej etapy tejto podoby, o jej základnej vývinovej črte, kritériách spisovnosti, prameňoch na jej poznávanie, o jej kodifikácii, o úrovni jazykovej praxe, o jazykovej výchove a vzťahu Slovákov k spisovnej slovenčine.

Zo súboru 12 *téz* si ďalej podrobnejšie všimneme tie, ktoré najvýraznejšie korešpondujú s jadrovými otázkami teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry sledovanými v našom príspevku. Ide predovšetkým o *tézy* pod pôvodným číselným označením 3., 7. a 8., ktoré napokon tematicky zodpovedajú i jadrú úvodného referátu J. Ružičku prednesenému na spomínanej smolenickej konferencii pod názvom *Problémy jazykovej kultúry*. Teoreticko-metodologickú hodnotu však majú predovšetkým vysvetľujúce komentáre k jednotlivým *tézam*. Sú to tieto vyhlásenia o slovenčine:

Slovenčina je diferencovaný národný jazyk a jeho podoby tvoria dialektickú jednotu. – *Téza* je v komentári spresnená chápaním rozvrstvenia slovenčiny na existenčné podoby, a to na spisovný jazyk so svojimi štýlmi, miestne nárečia a sociálne nárečia (slangy). Ich dialektická jednota znamená, že sa riadia vlastnými zákonitostami a zároveň sa navzájom ovplyvňujú. Táto dynamika vychádza z postavenia spisovného jazyka a jeho vplyvu na miestne nárečia, na ktoré pôsobí nivelizačne, avšak sám z nich dostáva impulzy i prostriedky na vlastný rozvoj. Takýto obojstranný vzťah je aj medzi spisovným jazykom a sociálnymi nárečiami, ktoré sa formujú na

¹⁵ Svojimi pripomienkami prispeli Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Gejza Horák, Ján Horecký, Eugen Jóna, Izidor Kotulič, Milan Urbančok.

báze spisovnej slovenčiny a v stálom kontakte s ňou, pričom pôsobia aj spätne pri utváraní tzv. pracovných slangov.

Za kritériá spisovnosti jazykových prostriedkov pokladáme najmä ich ústrojnosť, ustálenosť a funkčnosť. – Kritérium *ústrojnosti* zodpovedá systémovému charakteru stavby jazyka a jej zákonitostiam; je dôležité predovšetkým pri tvorení nových slov a najmä termínov. Kritérium *ustálenosti* vyplýva z kodifikovanosti spisovného jazyka, z tendencie zostať rovnakým, čím sa regulovaný spisovný jazyk odlišuje od spontánne sa vyvíjajúcich útvarov, najmä od sociálnych nárečí. Preto sa napríklad neodporúča namiesto ustáleného slova *oberačky* novotvar „vinobranie“. Kritérium *funkčnosti* zodpovedá úlohám jazykovej jednotky pri dorozumívaní. V tomto zmysle môžu napr. niekedy lepšie vyhovovať potrebám presného vyjadrovania medzinárodné termíny v porovnaní s domácimi ekvivalentmi. Uvedené kritériá jazykovej správnosti sú rovnako dôležité, hoci sa v sporných prípadoch dáva **prednosť kritériu ústrojnosti**.

Prameňmi na poznávanie súčasnej spisovnej slovenčiny sú vybraná prax, dobré jazykové povedomie a výsledky doterajšieho výskumu. – Základným prameňom na poznávanie spisovného jazyka je vybraná spisovná jazyková prax, t. j. písané a hovorené prejavy dobrých autorov. Pri rozkolísanom úze sa tento prameň dopĺňa dobrým jazykovým povedomím tých nositeľov spisovného jazyka, ktorí si ho pestujú v stálom kontakte s kultivovanou praxou iných. I doterajšie vedecké poznanie slovenčiny uložené vo vedeckých opisoch je dôležitým prameňom. Kodifikácia totiž spätne pôsobí na jazykovú prax, a teda je **nielen normatívna, ale aj normotvorná**.

3.3. VÝCHODISKÁ K NOVEJ TEÓRII SPISOVNÉHO JAZYKA

Teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry sa na konci 70. rokov zamerala na otázky stratifikácie slovenčiny ako národného jazyka a v tejto súvislosti osobitne na pomer medzi spisovnou varietou a ostatnými existenčnými formami. Išlo o koncepčné rozvíjanie východísk tejto diferenciacie slovenčiny načrtnutých J. Ružičkom už v *Tézach o slovenčine* (porov. 3.2.), ktorý národný jazyk posudzoval v dichotómii dvoch podôb – spisovnej a nespisovnej, pričom nespisovnú podobu v jeho chápaní tvoria miestne nárečia a tiež slang považovaný za sociálne nárečie. S novou koncepciou spomenutej teórie vystúpil J. Horecký na konferencii konanej 21. – 23. januára 1976 v referáte pod názvom *Východiská k teórii spisovného jazyka* (Horecký 1979 v konferenčnom zborníku) a v štúdiu v SR nazvanej *Vymedzenie štandardnej formy slovenčiny* (1979, s. 221 – 227),¹⁶ ktorá dopĺňa, resp. ďalej rozvíja základné myšlienky novej teórie spisovného jazyka prezentované na spomínanej konferencii. Autor predovšetkým modifikuje pôvodné východisko metodologicky tým, že využíva

¹⁶ Okrem toho je potrebné spomenúť najmä štúdiu J. Horeckého *Východiská k teórii spisovného jazyka* publikovanú v *Kultúre slova* (1976, s. 289 – 294).

oporu v pojme **jazyková situácia**. Pritom k tradičným dvom uznávaným zložkám jazykovej situácie, **vnútornej a vonkajšej**, pridáva tretiu, a to **inštitučnú starostlivosť**, t. j. keď starostlivosť o kultivovanie spisovného jazyka berú na seba isté inštitúcie.

3.3.1. Zmeny v prístupe inštitučnej starostlivosti o jazyk

Inštitučná starostlivosť o spisovný jazyk môže byť závislá aj od miery takejto inštitucionalizácie. Okrem hlavných, tzv. prvostupňových inštitúcií (napr. Jazykovedný ústav a ním vydávané lingvistické časopisy) plnia zásadnú úlohu v tejto starostlivosti aj druhostupňové inštitúcie, napr. vydavateľstvá, redakcie periodík a pod. Podľa J. Horeckého prvostupňové inštitúcie si môžu „vynucovať rešpektovanie vydávaných predpisov nie priamymi zásahmi, ale predovšetkým sústavnou kritikou publikovaných (písaných i ústnych) prejavov, alebo aj preventívnym upozornovaním na predvídateľné jazykové chyby“ (1979, s. 222). Ide teda prevažne o represívne prostriedky. Do tohto typu starostlivosti o spisovný jazyk sa ako nemenej dôležité zapájajú médiá a školy všetkých typov.

S postupnou zmenou všetkých troch typov jazykovej situácie paralelne nastáva aj postupná zmena kritérií na posudzovanie fungovania a účinnosti jazykových prostriedkov i spisovnosti daného jazyka, a to smerom k prehodnocovaniu aktuálnej normy. Táto zmena kritérií je badateľná najmä v druhostupňových inštitúciách, no preniká postupne aj do preskripčných inštitúcií vydávajúcich jazykové poučenia, a to vplyvom lepšieho poznania a rešpektovania skutočného stavu jazykovej praxe (s. 223).

3.3.2. Hlavné znaky štandardnej formy národného jazyka

J. Horecký v citovanej štúdií v SR konštatuje, že pokiaľ ide o zmenu vnútornej jazykovej situácie slovenčiny, tá prináša predovšetkým potrebu chápania slovenského národného jazyka ako diferencovaného útvaru, ktorý je rámcom pre jeho konkrétne formy. Okrem osobitého umeleckého jazyka je to spisovná, štandardná a subštandardná forma národného jazyka.¹⁷ Tieto tri formy sa ustavične navzájom ovplyvňujú, pričom živý vzájomný vzťah je najmä medzi spisovnou a štandardnou formou.

Jadrom Horeckého štúdie je spresnené a obsiahlejšie vymedzenie štandardnej variety slovenčiny. Pri náčrte aktuálnej stratifikácie národného jazyka sa ukázalo, že kľúčovou zložkou tejto novej štruktúry najmä z hľadiska dynamiky slovenčiny je štandardná existenčná forma. K tomu autor poznamenáva, že zdôrazňovanie významu tejto variety neznačí zníženie dôležitosti a jedinečného postavenia spisovnej formy (s. 224). Napokon, štandardná varieta využíva základné vyjadrovacie prostried-

¹⁷ Na inom mieste (1979, s. 18) sem ako necelonárodné formy zaraďuje aj nadnárečovú a nárečovú formu.

ky spisovnej formy. V súvislosti s terminologickým označením tohto útvaru si je autor vedomý, že termín štandardný jazyk, resp. štandardná forma je problematický. Prináša však dostatok argumentov pre túto terminologickú voľbu.

J. Horecký vymedzuje šesť hlavných znakov štandardnej formy slovenského národného jazyka: 1. Má gramatickú stavbu zhodnú so spisovnou formou. 2. Nedo-
držiajú sa v nej zásady vzornej výslovnosti (nevyslovuje sa *ä* ani *les, lipa, l'iat'*..., porušuje sa rytmické krátenie a pod.). 3. Používajú sa niektoré nesprávne väzby (*dosiahnuť úspechov, k úspešnému riešeniu je potrebné, uvažovať s niečím, zahájiť činnosť*). 4. Na lexikálnej rovine prenikajú niektoré české slová, často aj v písaných prejavoch (*myčka, chránitko, vykartáčovať, krajky, rozpustilý, skomolený, vytýkať*); používajú sa mnohé neologizmy (*pripomienkovať, vymiestňovať, vydatkať, zohľadňovať, spojzdnit'*). 5. Štandardná forma má hovorenú aj písanú podobu, pričom na rozdiel od spisovnej formy prevláda hovorená podoba. 6. Často a vo väčšej miere sa tu prejavujú kontaktové javy z iných jazykov a slangové slová.

3.3.3. Diskusie o teórii spisovného jazyka

Horeckého stratifikačná teória bola prijímaná v zásade dvojako – odmietavo a kladne, pričom ako kladné prijatie možno hodnotiť reakcie, ktoré sú vlastne nad-
vážujúce a javia sa ako úsilie o jej ďalšie rozvíjanie či spresnenie (napr. Ripka 1980, 1990; Slančová – Sokolová 1994, 2011; Bosák 1995, 1997; Kralčák 2008, 2009).

V SR voči Horeckého teórii záporne až odmietavo vystúpil F. Kočiš (1984, s. 37 – 48). Jeho námietky sa týkajú predovšetkým miesta a funkcie spisovného jazyka v tejto stratifikácii. Upozorňuje, že v Horeckého stratifikácii stráca spisovný jazyk výsadné postavenie a integrujúcu funkciu a nahrádza ho diasystém národného jazyka. F. Kočiš naproti tomu konštatuje, že „možno dať znamienko rovnosti medzi spisovným jazykom a národným jazykom: spisovný jazyk = celonárodný jazyk“ (s. 38). Zdôrazňuje tiež tradičnú tézu, že pri konštituovaní teórie jazyka zohráva rozhodujúcu úlohu vzťah spisovného jazyka a nárečí. Štandardnú a subštandardnú formu napokon odmieta ako neopodstatnené, pretože ich charakterizujú iba jednotlivé prvky a nejde o samostatný dorozumievací útvar. Takéto prvky znamenajú iba narušenie spisovnej normy. Horeckého rozvrstvenie národného jazyka dokonca pokladá za také, ktoré odporuje systémovému charakteru jazyka. Svoju kritiku uzatvára tým, že namiesto členenia národného jazyka na spisovnú, štandardnú, subštandardnú a nárečovú formu sa treba sústrediť na prehĺbené štýlové členenie spisovného jazyka ako celonárodného „totálneho dorozumievacieho útvaru“ (s. 48).

J. Horecký (1984, s. 162 – 167) v odpovedi s oporou o podrobnú argumentáciu odmietol všetky Kočišove námietky, označiac ich za nepresnosti a nedorozumenia.

Predovšetkým neprijal tvrdenie, že kladie spisovný jazyk na skromné miesto. Naopak – priznáva mu prvé miesto medzi celonárodnými formami. Otvára sa preň „cesta na prijímanie prvkov z ostatných foriem, teda aj zo štandardnej a subštandardnej, pravda, bez negatívneho hodnotenia z hľadiska narušania normy a kodifikácie“ (s. 166). Pri Kočišových tvrdeniach, ktorými stotožňoval spisovný jazyk s celonárodným jazykom, chýba Horeckému dôkaz, že nie celonárodný jazyk ako diasystém, lež spisovný jazyk je celonárodnou komunikatívnou formou. Ďalej objasňuje, že stratifikáciu nestotožnil so štylistickým rozvrstvením spisovného jazyka, a aj preto zvolil na pomenovanie štruktúry národného jazyka termín *stratifikácia* a nie *štýl*. Napokon v rámci tejto polemickú diskusie J. Horecký porovnal rozdielne metodologické východiská oboch diskutujúcich (u F. Kočiša spisovný jazyk, u seba celý národný jazyk). Závety z nich totiž podľa neho vedú k rozdielnym pohľadom na problematiku jazykovej kultúry. U Kočiša to znamená úzkostlivo dbať na systémovosť (chápanú ako pravidelnosť, zhodu so štruktúrou, normou a kodifikáciou), a teda zásadne nepripúšťať napr. slová typu ako *bodovať*, *prerozdelenie*, *predzáhradka*. Podľa Horeckého mienky treba takéto výrazy hodnotiť ako štandardné, ako súčasť štandardnej formy národného jazyka a nezahatávať ich prenikanie do spisovnej formy.

F. Kočiš (1984, s. 351 – 356) zareagoval na Horeckého odpoveď v rovnakom ročníku SR, avšak veľmi zmierlivo a len na malom priestore v príspevku, ktorý riešil problematiku hraníc spisovného jazyka. Vyčíta mu iba narážku voči sebe na to, že mu ide len o spisovný jazyk a o zachovávanie jeho normy a platnej kodifikácie, a toto tvrdenie považuje z Horeckého strany za neoprávnené. K tejto krátkej replike pridáva ešte veľmi stručne formulované vlastné riešenie jednej z jadrových otázok ich sporu. Pripomína, že J. Horecký vymedzuje štandardnú a subštandardnú formu národného jazyka, ktoré však nie sú podľa F. Kočiša ničím iným ako spisovným jazykom v menej dokonalej či nedokonalej podobe, teda vlastne spisovným jazykom vo svojom úze (s. 355 – 356).

Ku kritike Horeckého stratifikácie slovenského národného jazyka sa však F. Kočiš na stránkach SR vrátil (1986, s. 169 – 179), a to v rámci návrhu vlastnej koncepcie pojednávajúcej o mieste súčasného spisovného jazyka v rámci národného jazyka a jeho hraníc. Odvoláva sa tu na Horeckého prístup, kde sú vlastne hranice spisovnej slovenčiny smerom nadol k nespisovnému úzu takmer zatvorené, lebo hneď ako sa objavia isté nárečové alebo slangové prvky, už podľa J. Horeckého vzniká osobitná forma národného jazyka, a to tzv. štandardná forma. A keď sa nespisovných prvkov použije v reči viac, vzniká tzv. subštandardná forma. F. Kočiš poukazuje na to, že obe formy majú vo svojom základe viac alebo menej spisovných prvkov, a tak v tejto súvislosti navrhuje uvažovať o jednej spisovnej forme národného jazyka s vlastnosťou pružnej stability, v ktorej prebieha proces prenikania nespisovných prvkov do spisovného základu. Prítomnosť nespisovných jazykových pro-

striedkov sa potom môže chápať ako obohacovanie spisovnej slovenčiny a tu sa odvoláva na plynulú adaptáciu nárečových prvkov z minulosti alebo z úzu do spisovnej normy v dôsledku jeho sústavného tlaku.

J. Horecký v príspevku *Hranice a pôsobnosť spisovnej slovenčiny* (1988, s. 158 – 163) zhodnotil Kočišovu koncepciu hraníc spisovného jazyka v priamej konfrontácii so svojou teóriou, pričom poukázal na fundamentálne rozdiely v ich východiskách. Predovšetkým kritizuje, že u Kočiša je chápanie spisovného jazyka na spôsob monopolného útvaru, na ktorého pozadí sa charakterizuje jazyková dynamika. Podľa tohto modelu by potom všetky použitia nespisovných prvkov bolo treba hodnotiť ako narúšanie normy, príp. chyby proti spisovnej norme. Vychádza sa tu od spisovného jazyka, ktorý podľa Kočiša postupne vstrebáva aj mnohé predtým nespisovné javy a posúva tým svoje hranice. Pri Horeckého chápaní je východiskom národný jazyk, pričom sa konštatuje postavenie spisovného jazyka v rámci jeho systému, v ktorom sa jednotlivé existenčné formy navzájom ovplyvňujú. Rozdiel medzi uvedenými koncepciami sa zreteľne ukazuje pri uplatnení vývinového hľadiska. U Kočiša sa vývin poníma ako formovanie spisovnej slovenčiny viacerými kodifikáciami, u Horeckého sa vývin poníma ako dynamika celého národného jazyka, z čoho vyplýva vnútorná diferenciacia celého systému i jednotlivých útvarov a ich vzájomné ovplyvňovanie.

F. Kočiš sa týchto otázok dotkol znova s istým odstupom a bez snahy o pokračovanie v diskusii (*Teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry a jej vymedzenie v súčasnej komunikácii*, 1993, s. 228 – 234). Zopakoval však len niektoré svoje základné stanoviská k Horeckého koncepcii, pričom dal do pozornosti skutočnosť, že každé národné spoločenstvo nevyhnutne potrebuje spoločensky záväznú formu komunikovania, tezaurovania výsledkov národnej kultúry a vzdelania, umeleckej i odbornej literatúry atď. Zaujímavá sa zdá absencia kategorického tvrdenia, že spisovný jazyk je ako útvar totožný s národným jazykom.

Na stránkach SR sa týmto diskusia medzi J. Horeckým a F. Kočišom skončila. Mimo SR sa F. Kočiš (1995, s. 12 – 21) k otázkam teórie spisovného jazyka a Horeckého koncepcii vrátil, pričom jeho kritika nadobudla opäť ostrejšie črty. V tomto prípade však nastal posun, pretože F. Kočiš sa dostal v hodnotení Horeckého teórie do sféry kritického obviňovania z jej škodlivých dôsledkov na jazykovú prax.¹⁸

3.4. JAZYKOVÁ KRITIKA A JAZYKOVÉ PORADENSTVO

V období 50. až 80. rokov sa oproti predvojnovnej perióde situácia v oblasti tzv. praktickej jazykovedy zmenila predovšetkým pokiaľ išlo o jazykové poradenstvo.

¹⁸ F. Kočiš (1995, s. 12 – 21) tu považuje Horeckého koncepciu vyčleňujúcu štandardnú a subštandardnú formu za „lingvistický i kultúrny omyl“. Priznáva síce, že v teoretickej rovine sa táto teória sčasti ujala, no nie v jazykovej výchove. Ujala sa však v jazykovej praxi „v podobe nebezpečne sa rozmáhajúcej anarchie v jazykovom úze, v nerešpektovaní normy spisovného jazyka“ (s. 15).

SR takpovediac stratila monopol na poradenský kontakt s používateľmi slovenčiny r. 1952, keď vznikla *Jazyková poradňa* ako pravidelná relácia v Československom rozhlase na stanici Bratislava. Vďaka veľkej popularite začali jej príspevky dokonca vychádzať aj knižne (porov. napr. Horák – Ružička 1957). Táto skutočnosť sa prejavila na kvantitatívnom ústupe drobných jazykových poznámok v SR. V rokoch 1959 – 1966 plnila poradenskú funkciu v SR rubrika *Odpovede na listy*. Jej činnosť sa skončila vznikom časopisu *Kultúra slova*, ktorý začal vychádzať r. 1967; išlo o periodikum určené na popularizáciu slovenčiny ako účinný poradca v otázkach jej kultúry. V SR zostala pre tento typ textov primárne vyhradená rubrika *Rozličnosti*. Pokiaľ ide o obsahovú stránku krátkych poznámok, resp. rozličností, jej zloženie sa pri posudzovaní javov z hľadiska jazykových rovín nezmenilo, pretože tu boli zastúpené praktické otázky zo všetkých jazykových plánov. Pri jazykovej kritike možno oproti obdobiu 30. a 40. rokov konštatovať jej kvantitatívny ústup, ako aj zníženie miery kritickosti, resp. štylistickej ostrosti pri posudzovaní konkrétnych prípadov.

3.5. VÝVINOVÝ KONTEXT

Konferencia o norme spisovného jazyka z r. 1955 organizovaná Ústavom slovenského jazyka sa konala v pomerne zložitej spoločenskej a politickej situácii, čo malo dosah i na chápanie či obsah niektorých lingvistických pojmov alebo aj východisk. Účastníci sa v súvislosti s otázkami jazykovej kultúry programovo prihlásili k odkazu PLK, odvolávajúc sa na práce jeho jednotlivých členov i na ich kolektívne tézy. Zároveň tu však bol citeľný ideologický presah, čo vidno napr. pri formulovaní úlohy „kriticky preskúmať zásady PLK z hľadiska súčasnej marxistickej teórie o jazyku“ (Peciar 1955, s. 279), pričom vyhovujúce zásady bude treba prehľbovať, nevyhovujúce nahradiť novými. S odkazmi primárne na Pražskú školu sa riešili základné otázky konferencie, a teda aj slovenskej teoretickej jazykovedy, ako boli *jazyková norma, kodifikácia, úzus, vzťah normy a kodifikácie* či *vzťah normy a jazykového systému*. Najviac vystúpení bolo venovaných práve týmto pojmom, pričom možno konštatovať, že predovšetkým pri vymedzovaní pojmov *norma* a *kodifikácia* sa podarilo nájsť najviac spoločných prienikov. Vo viacerých referátoch i diskusných príspevkoch sa objavila „kritika buržoázných teórií o spisovnom jazyku. Jednomyselne bol odsúdený purizmus“ (Peciar, s. 279). Ako podnetné, ale i sporné zostali také otázky, ako napr. spätné pôsobenie kodifikácie na normu, možné predbiehanie normy kodifikáciou, podporovanie živých vývinových tendencií, kodifikácia dvojtvorov a i.

Tézy o slovenčine boli súčasťou smolenickej konferencie, a to v istom zmysle ako jej esenciálny text, prekrývajúci sa z veľkej časti s jej tematickými okruhmi. Sú akýmsi zrkadlom nielen tejto konferencie, ale aj vtedajšieho stavu uvažovania o slovenčine a predovšetkým o jej spisovnej podobe. Zo spoločenského hľadiska sa v tom

čase (v novej spoločenskej atmosfére) pociťuje potreba realizácie výraznejšej zmeny v ponímaní slovenčiny, ako aj v teoretických nástrojoch primeraných pre jej výskum. Zo smolenickej konferencie (1966) zaznel odmietavý postoj voči niektorým metodologickým postupom v otázkach spisovnej slovenčiny, ktoré boli prezentované na konferencii o norme spisovného jazyka v marci 1955. Kritizoval sa napr. prísny spôsob odsúdenia slovenského purizmu bez dôkladného rozboru. V pojmovno-teoretickej oblasti však možno hovoriť o zreteľnom nadväzovaní na výsledky tohto stretnutia, najmä pokiaľ išlo o kľúčové pojmy samotnej teórie. V polovici 60. rokov o tom svedčia napr. *Tézy* či konferenčná diskusia v Smoleniciach. Napríklad na konferencii z r. 1955 ako pramene na zisťovanie normy Š. Peciar navrhoval *priemernú písomnú a ústnu prax, živé jazykové vedomie používateľov spisovného jazyka* a navyše aj *teoretické práce jazykovedcov*. J. Ružička vlastne tieto dosť diskutované pramene v úplnosti prebral. Výrazná teoreticko-metodologická zmena však nastala v zavedení pojmu *národný jazyk* a zároveň v jeho chápaní ako diferencovaného útvaru, kde jednotlivé formy sú voči sebe v dialektickom vzťahu, čo je najvýznamnejší činiteľ dynamiky celonárodného útvaru ako celku i jeho jednotlivých podôb. Tento zásadne nový pohľad na slovenčinu sa stal napokon východiskom aj pre stratifikačnú teóriu o desaťrocie neskôr.

Horeckého východiská k teórii spisovného jazyka sú oproti predchádzajúcemu náčrtu J. Ružičku najčastejšie vnímané ako zásadne nová koncepcia stratifikácie slovenského národného jazyka. Z hľadiska kontinuity vývinu tejto teórie je však náležité posúdiť tak rozdielne, ako aj zhodné znaky oboch teoretických prístupov. Zhodným, a teda funkčne kontinuitným sa u Horeckého javí predovšetkým metóda diferenciacie národného jazyka na jednotlivé existenčné formy a ich charakteristika ako pružných útvarov, podliehajúcich vnútornej i vonkajšej dynamike (t. j. vykazujú zmeny spôsobené vzájomným ovplyvňovaním), spisovný jazyk nevynímajúc. Na druhej strane odlišnosť koncepcií je najmä v definovaní stratifikačnej štruktúry, resp. v miere jej diferencovanosti. Kým J. Ružička načrtnol viac-menej protikladnú štruktúru spisovný jazyk – nárečie (resp. v závislosti od situácie slangy), J. Horecký načrtáva medzi uvedenými krajnými pólmi členitejšiu diferenciaciu, kde identifikuje navyše štandardnú a subštandardnú formu. Ďalší rozdiel, ktorý znamená výraznejší posun stratifikačnej teórie, je zjavný v tom, že za reprezentanta národa je považovaný národný, nie spisovný jazyk, čo sa zakladá na aktuálnom poznaní ústupu výnimočného postavenia spisovného jazyka. K tomuto metodologickému posunu treba zaradiť aj priznanie významnej úlohy štandardnej variety, ktorú J. Horecký pokladá za najdynamickejší útvár celej stratifikačnej štruktúry.

Pokiaľ ide o uplatnenie Horeckého stratifikačnej teórie v slovenskej lingvistiky, vyššie už bolo doložené, že získala pomerne široký ohlas a dodnes je súčasťou základných teoreticko-metodologických východísk teórie spisovného jazyka, ako

aj sociolingvistického prístupu k skúmaniu slovenčiny. Kritika tejto teórie prezentovaná F. Kočišom, ktorú sme sledovali vyššie, nebola úspešná, a to ani napriek tomu, že autor predstavil vlastný koncept štruktúry spisovného jazyka a jeho hraníc.

4. TEÓRIA SPISOVNÉHO JAZYKA A JAZYKOVEJ KULTÚRY OD 90. ROKOV PO SÚČASNOSŤ

Od začiatku 90. rokov sa v slovenskej lingvistike postupne sformoval výrazný sociolingvistický bádateľský prúd, ktorý spolu s pragmalingvistickým konceptom J. Dolníka priniesol do nášho lingvistického kontextu nové teoreticko-metodologické prístupy k skúmaniu slovenčiny. V konfrontácii s východiskami tradičnej lingvistiky sa tento nový smer, resp. jeho reprezentanti dostali nielen do kontrastnej pozície, ale zakrátko aj do viacerých diskusných sporov. Na toto rozdvojenie poukázal aj I. Masár v Kultúre slova v príspevku *Dva postoje k otázkam teórie spisovného jazyka* (1996, s. 263 – 270). Uvádza, že stúpenci tradičnej teórie spisovného jazyka akcentujú v teórii kritérium systémovosti a normatívnosť, v regulácii jazykovej praxe budujú na akceptovaní platnej kodifikácie a rešpektovaní spisovnej normy. Oproti tomu sociolingvisti vyzdvihujú prirodzenú variantnosť normy a v používaní jazyka sociálnu zaradenosť nositeľa jazyka.

Ďalej sa budeme venovať vývoju diskusií samostatne o teórii jazykovej kultúry a potom osobitne o teórii spisovného jazyka. Tieto teórie sú síce organicky prepojené, ba v tomto prípade išlo aj o zhodu v osobách hlavných diskutujúcich, no o tomto odčlenení rozhodli sami účastníci, a to tým, že diskusiu o otázkach jazykovej kultúry rozvinuli časovo skôr a na jej začiatku stálo aj jej explicitné tematické vymedzenie.

4.1. DISKUSIE O PRÍSTUPOCH K TEÓRII JAZYKOVEJ KULTÚRY

V polovici 90. rokov sa v SR začala nová diskusia o otázkach jazykovej kultúry, zameraná primárne na stav jej teoretických východísk, ale i na možnosti koncepčného rozvoja. Túto diskusiu iniciovala štúdia J. Dolníka *K analýze teórie jazykovej kultúry* (1996, s. 282 – 291). Autor si tu položil viaceré netradičné otázky, ktoré smerovali k základným tézám a k stavu doterajšieho teoretického modelu tohto jazykovedného odboru u nás. Svoje úvahy otvára tvrdením, že teória jazykovej kultúry u nás stagnuje a že funguje skôr ako uzavretá sústava nemenných téz, podľa ktorých sa má riadiť kultivovanie spisovného jazyka, než ako opis a vysvetľovanie reálnych či potenciálnych procesov jazykovej praxe vo vzťahu ku kultivovaniu spisovného jazyka. Stav je taký, že hoci sa stále poukazuje na nežiaduce **napätie medzi kultivačným úsilím jazykovedcov a jazykovou praxou**, o primeranosti tejto teórie sa nepochybuje.

Ťažisko problému vidí autor v chápaní systémovosti, resp. jazykového systému. Teória jazykovej kultúry sa zakladá na globálnom prístupe k jazykovému systé-

mu so zameraním na vnútornú súdržnosť, pravidelnosť, vývinové tendencie, resp. zákonitosti systému. S tým súvisí idea, že kultivovanie jazyka znamená preferovanie inovačných prostriedkov, ktoré prispievajú k vnútornej súdržnosti jazykového systému a sú v súlade s vývinovými tendenciami jazyka. K tomu sa ponúka predstava, že toto kultivovanie znamená aj zlepšovanie, skvalitňovanie jazykového systému. Jazykové prvky a vzťahy medzi nimi sa hodnotia z globálneho pohľadu, a tak pri preskripčnom rozhodovaní sa uprednostňujú jazykové prostriedky, ktoré sa ľahko zaraďujú do systému, a teda uprednostňuje sa **globálna lingvistická systemizácia** jazykových prvkov. Používateľom jazyka je však vlastná **parciálna systemizácia**, ktorá je založená na nižších, parciálnych vzťahoch aktualizovaných v jazykovej praxi. Tieto systemizácie často nie sú v súlade, čo je príčinou známeho napätia medzi kultivačným úsilím a praxou. Pritom súčasná teória jazykovej kultúry neposkytuje dostatočnú oporu pri riešení takýchto situácií.

Ďalším deficitom tejto teórie je absencia empirického poznatkového základu o tom, do akej miery (v akom rozsahu) akceptujú používatelia jazyka **funkčné ekvivalenty**, prečo ich prijímajú a ako s nimi narábajú.

Tretí kritický bod analyzovanej teórie jazykovej kultúry vidí autor v tom, že v nej chýba dôkladná analýza vzťahu komunikatívnej funkcie jazyka k jeho epifunkciám. Je teda potrebný sociolingvistický výskum reakcií jazykového spoločenstva napr. pri ochranárskom odmietaní nefunkčných cudzích prvkov a uprednostňovaní tých, ktoré konzervujú jeho identitu.

Nepochybne inšpirovaný Dolníkovou kritikou stavu teórie jazykovej kultúry uverejnil v SR J. Horecký štúdiu *K teórii jazykovej kultúry* (1997, s. 80 – 86), ktorá je explicitným nadväzovaním, ale aj koncepčným rozvíjaním Dolníkových východísk. J. Horecký sa vlastne zhoduje v hodnotení stavu jazykovej kultúry u nás s Dolníkom, keď tvrdí, že zatiaľ niet spoľahlivej vedeckej teórie jazykovej kultúry, a dodáva, že niet zhody ani v chápaní teórie spisovného jazyka. Vo svojich úvahách za bazový problém pri budovaní teórie jazykovej kultúry označil **systémový prístup**. Odkazuje zároveň na ústrojnosť ako tradične najvyššie hierarchizované kritérium spisovnosti (ústrojnosť, normovanosť a funkčnosť). Systémový prístup je nevyhnutný pri kodifikovaní, resp. pri rozhodovaní o tom, ktorý prvok sa uzná ako systémový, patriaci do systému. Tu upozorňuje, na skutočnosť, že môžu vznikať aj **nové čiastkové systémy**, ktoré lepšie zodpovedajú potrebám používateľov daného jazyka, pričom nadväzujúco odkazuje na Dolníkov koncept globálnej a čiastkovej systemizácie. K tomu dodáva, že rozpor medzi týmito dvomi typmi systemizácie má ukotvenie v konkrétnych čiastkových systémoch, teda reálne sa javí napr. ako konflikt medzi slovotvorným a sémantickým systémom (variant *hranolky* oproti *hranolčeky* je prípustný, lebo sa čiastkovo systemizuje so slovotvorne príbuznými *rožky*, *pirôžky*). Pri takomto rozhodovaní je vhodné pracovať s analogickými prípadmi,

ktorých štruktúrovanosť je nesporná a ktoré sa preto bez pochybností uznávajú za spisovné. Systémový prístup musí napokon brať do úvahy prechod nielen medzi systémami, ale aj medzi existenčnými formami daného národného jazyka. Ide najmä o prechod od subštandardu k štandardnej forme až k spisovnej forme. Podľa Horeckého sa teória jazykovej kultúry musí opierať na jednej strane o teóriu jazykového systému, ale na druhej strane aj o poznanie zloženia štruktúrovanosti nositeľa jazykového systému – o používateľov jazyka a ich jazykové vedomie. Za dôležitú zložku teórie jazykovej kultúry Horecký napokon pokladá aj kritiku súčasného stavu spisovného jazyka. Tá zisťuje jeho súčasný stav, základné vývinové tendencie, upozorňuje na nedostatky vo funkčnom využívaní prostriedkov, no odkazuje aj na štylistické riešenia.

J. Kačala v príspevku *Východiská teórie a praxe jazykovej kultúry* (1997, s. 159 – 166) reagoval na Dolníkovu štúdiu pomerne kriticky. Jeho vyjadrenia pokladá za vzdialené od teórie a praxe jazykovej kultúry. Nesúhlasí s viacerými jeho tézami a odmieta i zvolenú diskusnú metódu. V prvom rade mu vyčíta, že požaduje rozvíjanie jazykovej kultúry, ako keby doterajšia teória mala povahu meravej dogmy, že žiada dôkladnú analýzu jazykovej praxe bez špecifikácie spoločenskej oblasti, že vyžaduje spoznávanie reálneho používateľa jazyka bez lingvistických predsudkov, o ktorých sa však nič nevie. Za najzávažnejší nedostatok J. Kačala pokladá Dolníkovu neprípustnú zjednodušovanie vecí, a to vo viacerých otázkach. Zo zásadných možno uviesť aspoň tieto: chápanie vzťahu medzi jazykovedcom a používateľom ako sporu či nedorozumenia je zúžené a nepresvedčivé; téza, že „teória jazykovej kultúry je súčasťou teórie jazykovej praxe“, je z viacerých hľadísk nejasná; interpretácia vzťahu systém, resp. globálna systemizácia – parciálna systemizácia vyvoláva viaceré otázky najmä z hľadiska vymedzenia vzťahu globálnej systemizácie k jazykovedcom, kým parciálnej systemizácie k používateľom. Na záver však poznamenáva, že Dolníkov príspevok má aj klady, ktoré vidí predovšetkým v otvorenom a podnetnom nastolení istých teoreticky neriešených otázok jazykovej kultúry. Zároveň však dodáva, že ak by sa aj nastolené otázky teoreticky spracovali, nedosiahne sa stav dokončenosti teórie jazykovej kultúry. Príčinou bude meniac sa jazyková prax, ktorá si bude vynucovať otvorenú teóriu jazykovej kultúry.

J. Dolník sa v štúdiu *O smerovaní k poznaniu používateľa jazyka* (1997, s. 212 – 217) pri odpovedi na odmietavý postoj J. Kačalu k jeho kritike stavu teórie jazykovej kultúry sústredil predovšetkým na problematiku pojmov globálnej a parciálnej systemizácie. Pri globálnej systemizácii si všimame živú reč len potiaľ, pokiaľ z nej nevyberieme príslušný problematický jav. Tento jav sa analyzuje na základe príslušnej sústavy s ohľadom na systém, čo je však činnosť prislúchajúca školenému človeku, a preto schopnosť globálnej systemizácie sa pripisuje lingvistovi. Naproti tomu parciálna systemizácia prebieha v reči, a to na základe analógie a prehodnocovania.

Dôležité je, že analógiou sa rozširuje uplatnenie už jestvujúceho prvku v systéme. J. Dolník si v súvislosti s parciálnou systemizáciou kladie otázku, či nie je vývin jazyka kontinuum parciálnych systemizácií. Napokon ako dôležitý predpoklad ďalšieho pokroku v teórii spisovného jazyka a jazykovej kultúry vidí v prieniku do jazykovej praxe. Poznomenáva, že pri tom nestačí len registrovanie javov z praxe, ale treba zhromažďovať aj relevantné sociolingvistické údaje o nej, ako aj poznatky o jazykovej zložke mentálneho sveta používateľov jazyka, na základe ktorých môžeme pochopiť ich jazykové správanie.

Do diskusií o otázkach teórie jazykovej kultúry sa na začiatku nového milénia zapojil aj Á. Král príspevkom *Odkiaľ vzali Slováci spisovnú slovenčinu?* (2000, s. 71 – 85). Motivovala ho aktuálna dynamika v slovenskej lingvistiky, reprezentovaná pokusmi aplikovať nové teórie. Zvolil si pritom metódu analýzy teoretických prístupov prezentovaných za posledné roky v prácach J. Dolníka.¹⁹ Hoci takéto vedecké aktivity vzhľadom na meniacu sa situáciu v spoločnosti pokladá Á. Král za prirodzené, niektoré nemôže prijať. Prvý problém vidí v Dolníkovom hodnotení histórie i perspektívy vzťahu slovenčiny a češtiny. Nesúhlasí najmä s jeho prisúdením delimitačnej funkcie českému elementu v slovenčine ani s tým, že zreteľ na túto delimitáciu je umelo udržiavaný. Rovnako sa nezhoduje s autorom v hodnotení stavu slovensko-českej „medzijazykovej analógie“, ktorý ju považuje za významný sprievodný znak slovenského etnojazykového povedomia. V súvislosti s kritikou tradičného prístupu k jazykovej kritike nesúhlasí s Dolníkom v tom, že by sa u nás v postojoch viacerých jazykovedcov presadzovala priamočiara systémovosť. Podľa Krála by však bolo veľké riziko narušovať normu zvyšovaním frekvencie nesystémových prvkov. Pri otázkach kritérií spisovnosti neodporúča prijať Dolníkom navrhovanú hierarchiu hodnotiacich kritérií v poradí 1. normovanosť, 2. funkčná adekvátnosť, 3. systémovosť, ale navrhuje poradie: 1. systémovosť, 2. normovanosť, 3. funkčnosť. Napokon zhŕňa posudzované publikácie J. Dolníka tak, že z ich záverov by sa musela odvodiť taká teória jazykovej kultúry, v ktorej by rozhodujúcim činiteľom bol úzus.

J. Dolník na toto vystúpenie Á. Krála zareagoval v príspevku *O prístupoch k spisovnej slovenčine* (2000, s. 149 – 155). Privítal jeho vstup do prebiehajúcej polemiky k teórii jazykovej kultúry ako podnetný v súvislosti s jadrom sporu o túto teóriu. Vzápätí sa však dištancuje od Kráľových nesprávnych vývodov, ktoré vpisuje do jeho výkladov týkajúcich sa otázok vzťahu slovenčiny a češtiny. Pokiaľ išlo o jadro sporu, Dolník zdôraznil, že východiskovým bodom polemík je rozlišovanie pragmatického a nepragmatického prístupu k jazykovej kultúre, ktoré sú v opozícii ako dve metodologické koncepcie. Na základe tohto východiska ďalej objasňuje svoje úvahy o postavení bohemizmov v slovenčine. Pojem etnojazykovej analógie používa na to, aby vysvetlil, prečo sú bohemizmy stále prítomné a prečo sa používa-

¹⁹ Ide o práce, ktoré nevyšli v SR (Dolník 1997, 1999a, 1999b).

telia tak správajú, a nie že sa tak musia správať. Na tomto chápaní uvedeného problému sa podľa neho výrazne ukazuje rozdiel medzi porovnávanými koncepciami. K tomu dodáva, že optimálnu mieru prítomnosti českých jazykových prvkov si udržiavajú sami používatelia jazyka a úlohou lingvistu je opísať a vysvetliť príslušný mechanizmus. Napokon vyslovuje želanie, „aby konfrontácia abstraktnosystémovej a lingvistickopragmatickej koncepcie pomohla aj pri kultivovaní lingvistického myslenia“ (s. 155). Zároveň podčiarkuje, že lingvistickopragmatická koncepcia nie je negáciou abstraktnosystémovej koncepcie v tom zmysle, že by išlo o odmietanie výsledkov výskumu jazykového systému. Jej východiskom je úsilie o poznanie systému v živej realite.

Á. Král v odpovedi *O prístupoch k spisovnej slovenčine a k diskusii o nich* (2000, s. 304 – 309) poznamenal, že J. Dolník reaguje nevhodne a neprijateľne, pričom sú nezodpovedané niektoré základné otázky, najmä kto je tzv. bežný používateľ spisovnej slovenčiny a aká je úloha jazykovedy vo vzťahu k jazykovej praxi, nevyvímajúc oblasť jazykovej kultúry. K diskusii o doterajšom vývine slovenskej jazykovedy pripomína, že ju nemožno hodnotiť ako apragmatickú ani primitívne mŕtvo schematickú, o čom svedčí vznik mnohých cenných jazykovedných prác. Zásadne odmieta, že by slovenská jazykoveda bola doteraz založená na abstraktnom, od jazykovej skutočnosti odtrhnutom jazykovom systéme a dopúšťala sa zjednodušení práve v dôsledku „abstraktnosystémového prístupu“. S ohľadom na tieto skutočnosti nepokladá Á. Král opozíciu pragmatická a nepragmatická lingvistika vo vzťahu k situácii v slovenskej jazykovede za vhodnú. Na záver vyslovil otázku, prečo J. Dolník takto vyhocuje a ideologizuje diskusiu.

4.2. DVA PRÍSTUPY K TEÓRII SPISOVNÉHO JAZYKA

Koncom 90. rokov sa rozvinula diskusia zameraná na definovanie metodologickej vyhranenia dvoch vyššie spomínaných prístupov k spisovnému jazyku – tradičného (preferujúceho systémové kritériá) a novo sa formujúceho (zdôrazňujúceho sociálne a pragmatické aspekty fungovania jazyka). K systémovolingvistickému chápaniu otázok spisovného jazyka sa napokon v opozícii vyhranilo predovšetkým pragmlingvistické chápanie, a to aj v istom kooperatívnom vzťahu so sociolingvistickým prístupom. Pôvodné vedecké dialógy medzi reprezentantmi týchto koncepcií sa však zakrátko vyhotlili tak, že napokon došlo až k zmene vedeckej diskusie na spor o osobnostných predpokladoch na takúto diskusiu.

Na jej začiatku bol vstup J. Dolníka do diskusie prebiehajúcej v SR medzi L. Dvončom (1997, s. 218 – 226; 1998, s. 230 – 237) a J. Kačalom (1998, s. 230 – 237) o šírke kodifikačného záberu v prípade výnimiek z rytmického krátenia v príponách *-ár*; *-áreň*. J. Dolník v štúdiu *Jazykový systém a kodifikácia* (1999, s. 106 – 113) na základe toho, že spomínaní autori dospeli k vzájomne sa vylučujúcim po-

znatkom v konkrétnom prípade zachovania či zrušenia výnimky z pravidla, ponúkol vysvetlenie dôvodu týchto protikladných postojov. Podľa neho je problém skrytý v dvoch rozdielnych prístupoch²⁰ pri riešení danej otázky. Na jednej strane je to v terminológii J. Dolníka prístup **reflexívnologický**, na druhej strane **pragmatickologický**. Takto postavený pojmový protiklad prináša možnosť rozvinúť nový teoretický koncept chápania prístupu k posudzovaniu systémovej stránky jazykových javov. Výklad týchto pojmov demonštruje Dolník na príklade z uvedenej diskusie, kde išlo o spor, či podoby *mliekar*, *povedkar* a pod. sa vo vzťahu k slovám *frézar*, *rozprávkar* a pod. javia ako také, ktoré narušajú systémovú pravidelnosť (reflexívnologický pohľad) alebo nie (pragmatickologický pohľad). J. Dolník sa tu prikláňa na stranu pragmatickologického usudzovania s tým, že návrh zachovať v kodifikácii podobu *mliekar* ide síce proti do očí bijúcej „elegantnej“ systémovej v duchu reflexívnej logiky, zato však z pragmatickologickej perspektívy podporuje systémoveosť, ktorá zodpovedá jazykovej realite v jej konkrétnosti.

Napokon deklaruje, že mu išlo o oživenie vedeckej diskusie o jazykovom systéme a systémovej jazykových prvkov. Ako fundamentálna sa mu v tejto súvislosti javí otázka, či je tradičné chápanie jazykového systému v slovenskej lingvistike adekvátne, resp. zodpovedajúce realite. Vyslovil tiež názor, že ďalšie skúmanie jazykového systému by malo viesť cestou skúmania vzťahu medzi reflexívnologickým a pragmatickologickým vnímaním jazyka, čo by zároveň znamenalo aj pokrok v chápaní kodifikácie.

J. Horecký v príspevku *Systém a systémový prístup ako predpoklad kodifikácie* (2000, s. 156 – 159) diskusne nadviazal na uvedené Dolníkovo vystúpenie s tým, že v zásade privítal jeho teoretické riešenie ako podnetné. Najmä pokiaľ išlo o pokus zaviesť dva nové pojmy, pragmatickú logiku a reflexívnu logiku, resp. ich využitie pri pragmatickologickom a reflexívnologickom riešení problému. K tomu poznamenáva, že tu vlastne ide o dva pozorovacie postupy, a to pozorovanie systému z jeho vnútra a pozorovanie z jeho vonkajšieho prostredia. Ďalej poukazuje na to, že pri systémovej prístupe sa celý problém rozsahu rytmického krátenia bude javiť ani nie ako protiklad, ale skôr kooperácia, súčinnosť dvoch podsystémov: zvukového a morfológického. Ktorý z nich preváži, dostane prednosť z hľadiska kodifikátora, by však nemalo závisieť len od vôle, resp. od teoretického zamerania kodifikátora, ale malo by vyjadrovať aktuálne vývinové tendencie slovenčiny ako celku. Autor konštatuje, že systémový prístup sa napriek mnohým proklamáciám uplatňuje pomerne málo a spravidla sa nahrádza hľadiskom systémovej, ktorá sa chápe ako zhoda s inými, ustálenými prípadmi, pričom sa používa princíp analógie, resp. deduktívneho vyvodzovania. Zo sporných príkladov sledovaných výnimiek podľa neho vidno, že pred kodifikačným zásahom do systému jazyka treba poznať všetky

²⁰ Porov. časť 4.3.1. („konflikt paradigiem“) v štúdiu J. Wachtarčykovej v tomto čísle.

najmä štruktúrne vlastnosti skúmaného výrazu, ale aj požiadavky praxe a nemeniť to, čo je štruktúrne prípuštné.

J. Kačala v príspevku *Kodifikačný postoj a jazyková kultúra* (2000, s. 11 – 21) reagoval na tri vystúpenia J. Dolníka, z ktorých dve boli uverejnené v SR (1997, s. 212 – 217 a 1999, s. 106 – 113; porov. ich prezentáciu v tejto kapitole), jedna je príspevkom v zborníku *Studia Academica Slovaca* (1999, s. 39 – 52). Za najzávažnejšiu ideu v Dolníkových prácach, ktoré sa týkajú otázok kodifikácie, pokladá J. Kačala jeho zdôrazňovanie „smerovania k poznaniu používateľa jazyka“, v čom sa obaja zhodujú. Dolníkov prístup k otázkam vzťahu jazykovej praxe a kodifikácie však už hodnotí nesúhlasne tak, že jazyková realita v Dolníkovom chápaní rozhoduje takmer o všetkom. Nesúhlasí tiež s jeho výrokom že „kodifikácia je adekvátna, keď zodpovedá konkrétnej jazykovej realite“ (1999, s. 112), lebo ho pokladá za zjednodušený a vecne neodôvodnený. Podľa Kačalu „jazyková realita je veľmi rôznorodá a často protirečivá“, a tak nemôže určovať adekvátnosť kodifikácie. Dopĺňa to výrokom, že kodifikácia nikdy nemôže zodpovedať jazykovej realite. J. Kačala napokon aj Dolníkovu teoretickú koncepciu, ktorá smeruje k poznaniu používateľa a je založená na existencii dvojakého, a to pragmatickologického a reflexívnologického vnímania jazykových javov, kritizuje ako aplikačne neujasnenú. Naostatok sa dotkol aj Dolníkom podávaného problému tvarov typu *od Soni* v spisovných prejavoch. Túto otázku vidí ako principiálnu v tom, že kodifikácia nedostatočne rozšíreného javu by mohla vyvolať nepredvídateľnú reakciu verejnosti, ba ak by bolo takýchto riešení viac, mohol by nastať aj **kodifikačný chaos**.

Bezprostredne na diskusné vystúpenie J. Kačalu reagoval J. Dolník v príspevku *Ku kritike reflexívnologického prístupu k spisovnému jazyku* (2000, s. 214 – 220). Vymedzil, v čom je podstata prebiehajúcej diskusie o spisovnej slovenčine. Vidí ju vo svojom koncepte reflexívnologický vs. pragmatickologický prístup k spisovnému jazyku, ktorý oponujúca strana odmieta v jeho základe. Zhrnul, že reflexívnologické ponímanie vnáša do jazyka takú logiku, ktorá nie je v súlade s jeho povahou, preto sa tu vzdŕaľujeme od jazykovej reality. Z toho dôvodu ponúka pragmatickologický prístup založený na korešpondencii s jazykovou realitou. Ďalej svoj výklad ilustruje na konkrétnom jave, ktorým je konkurencia predložky *kvôli* v pomere k predložke *pre*, pokiaľ ide o príčinný a účelový význam. J. Dolník pokladá kritickú reakciu J. Kačalu (2000, s. 132 – 136) na tento jav z praxe za učebnicový príklad reflexívnologického prístupu, keď sa vzdŕaľuje jazyková realita. V takomto prípade ide o postup kodifikácie, jazykovej kritiky a výchovy v duchu intervenčnej tradície. Autor neprijíma, že v prípade predložky *kvôli* sa ešte zreteľne uvedomuje motivácia. V tejto súvislosti zovšeobecňuje, že demotivácia je v jazyku normálny proces a motivácia spolu s demotiváciou je prejavom synchrónnej dynamiky jazyka. Na záver vyslovil J. Dolník zamyslenie, či sme u nás

pri danom spôsobe diskusných reakcií vôbec pripravení na metodologickú diskusiu o spisovnej slovenčine a jej kultúre.

Diskusia o dvoch rozdielnych prístupoch k spisovnej slovenčine sa síce prehlbovala, avšak takým smerom, že sa strácal jej vedecký potenciál. Postupne v replikách pomyselného dialógu, resp. dialógov narastala prítomnosť hodnotení osobnostných predpokladov či vôle a schopnosti diskutovať na primeranej vedeckej úrovni. Autori si vzájomne vyčítali predpojatosť a povyšovanie sa nad oponentom. Korene takejto kvalitatívnej zmeny vedeckej diskusie sú viditeľné už v polovici 90. rokov v súvislosti s kritikou tradičného modelu teórie jazykovej kultúry (porov. 4.1.), ktorú podal J. Dolník (1996, s. 282 – 291) a na ktorú reagoval J. Kačala (1997, s. 159 – 166). Tento smer diskusie sa potom začal potvrdzovať pri názorových stretoch J. Dolníka (2000, s. 149 – 155) a Á. Kráľa (2000, 304 – 309), až bol napokon explicitne navodený J. Kačalom v príspevku *O niektorých teoreticko-metodologických a osobnostných predpokladoch diskusie o spisovnom jazyku* (2001, s. 292 – 298), ktorým autor bezprostredne reagoval na vystúpenie J. Dolníka *O prístupoch k spisovnej slovenčine* (2000, s. 149 – 155). J. Kačala sa tu zamerával predovšetkým na osvetlenie predpokladov na to, „aby si účastníci diskusie mohli porozumieť a diskusia mohla viesť k želanému posunu v poznaní aj v teoreticko-praktickej práci v jazykovej kultúre“. Toto osvetlenie založil na kritike záporných znakov diskusie vedenej J. Dolníkom, pričom mu vyčítal neodôvodnenú hodnotiacu polarizáciu osobností slovenskej jazykovedy, a to tak súčasných ako aj z nedávnej minulosti, jednostrannú, nekomplexnú a nevedeckú interpretáciu diela niektorých osobností slovenskej jazykovedy, apodiktické tvrdenia, ktoré korešpondujú s jednostrannou orientáciou v slovenskej odbornej literatúre, nereagovanie na nastolené otázky a napokon aj jednostrannú argumentáciu a či kategorické presadzovanie vlastnej teoretickej koncepcie.

Tematický obrat z diskusie o otázkach teórie spisovného jazyka na polemiku o pravidlách samotnej diskusie bol dokonaný diskusným vystúpením J. Horeckého *Diskusia či polemika?* (2001, s. 337 – 339). Podľa neho dovtedajšia diskusia o princípoch jazykovej kultúry trpela na malý počet diskutujúcich. Jej podoba pripomínala obranu a útok, a preto sa zmenila na polemiku, ba niekedy až na rétorický súboj. Autor odkazuje na príspevok J. Kačalu (porov. 2001, s. 292 – 298) vypočítavajúci záporné znaky tejto diskusie objavujúce sa v príspevkoch J. Dolníka. J. Horecký upozorňuje, že mnohé zo spomínaných záporných znakov sa objavujú aj u Dolníkovho oponenta. Prítom neprijíma Kačalovo ponímanie polarizácie ako nezdravej či hodnotenie niektorých osobností ako nevedecké a pod.

V ďalšom pokračovaní diskusie sa J. Dolník (*K teoreticko-metodologickej diskusii o spisovnom jazyku*, 2002, s. 30 – 35) rozhodol vrátiť k základným ideám a otázkam zo začiatku diskusie o spisovnom jazyku a jazykovej kultúre, ktorú pô-

vodne sám navrhoval a ktorá mala mať teoreticko-metodologickú povahu. Avšak už iba zopakoval svoje pôvodné východiská.

V istom zmysle rekapitulačnú povahu mala v tejto diskusii aj posledná reakcia J. Kačalu *Poznámky po diskusii o spisovnom jazyku* (2003, s. 296 – 298). Okrem vyslovenia ľútosti nad nevyhranením sa J. Horeckého (2001, s. 337 – 339) voči Dolníkovej polarizácii osobností slovenskej jazykovedy vracia sa k opakovaniu negatívneho hodnotenia vedeckých prístupov a postojov svojho odporcu v doterajšej diskusii, ktorú sa rozhodol definitívne skončiť.

4.3. JAZYKOVÉ PORADENSTVO

Počas sledovaného obdobia od vzniku SR sa jazykové poradenstvo ako aplikačná súčasť teórie jazykovej kultúry opieralo v koncepcnom zmysle práve o túto teóriu, resp. odvodzovalo sa od nej. Samostatné koncepcné vymedzenie poradenstva sa objavuje až na konci prvého desaťročia tohto milénia v podobe metodologickej osnovy, ktorú zostavil J. Dolník pod názvom *Koncepcný rámec jazykového poradenstva* (2009, s. 129 – 134). Autor poznamenáva, že táto koncepcia sa vyvodzuje z teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry zodpovedajúcej súčasnému stavu lingvistického poznávania, pričom sa zakladá na teórii prezentovanej v iných jeho prácach. Koncepcia jazykového poradenstva je osnovaná na troch hlavných tézach,²¹ ktorých obsah sa podrobne vysvetľuje s oporou o aplikačný výklad problematických príkladov z jazykovej praxe. Metodologickým základom pri posudzovaní problematických jazykových javov je tu vymedzenie sa oproti klasickému deskriptívnolingvistickému prístupu, a to preferovaním zisťovania prirodzeného zmyslu používateľov pre normálne jazykové procesy.

Praktická jazykovedná práca v oblasti poradenstva sa dnes mení z hľadiska metodiky i používania základných nástrojov. Vidno to aj na práci inštitucionalizovaného jazykového poradenstva reprezentovaného Jazykovou poradňou JÚLŠ SAV, ktorú predstavila S. Mislovičová v prehľadovom článku *V službách verejnosti – činnosť oddelenia jazykovej kultúry a terminológie JÚLŠ SAV* (2013, s. 347 – 353). Podľa S. Mislovičovej „teória jazykovej kultúry v súčasnosti predstavuje podstatne liberálnejší model prístupu k reálnym potrebám používateľa, preto sa aj v rámci poradenstva podrobne sleduje jazyková prax a na jej základe sa posudzujú mnohé javy, prehodnocujú sa a vysvetľujú sa používateľovi“ (s. 349). Je potrebné dodať, že pokiaľ ide o nové nástroje poradenstva, možno napr. uviesť zavedenie e-mailovej či webovej elektronickej jazykovej poradne.

²¹ (1) Súčasná spisovná slovenčina je prirodzený jazyk vyššieho vývojového stupňa. (2) Súčasná spisovná slovenčina je optimálne prispôbovaná dynamike diferenciacie jazykovej komunikácie, komunikačných potrieb a záujmov jej používateľov. (3) Súčasnej spisovnej slovenčine je vlastné normálne akomodačno-asimilačné správanie vo vzťahu ku kontaktovaným jazykom.

4.4. VÝVINOVÝ KONTEXT

Ako bolo uvedené vyššie, od začiatku 90. rokov zaznamenávame výrazný nástup koncepčných inovácií v chápaní otázok spisovného jazyka a jeho kultúry. K sociolingvistickej metodológii výskumu sa so svojim pragmalingvistickým konceptom v polovici desaťročia pripojil J. Dolník. Jeho zásluhou, presnejšie vďaka jeho autorstvu sa formuje (autenticky aj na stránkach SR) nová koncepcia teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry. Vo svojich fundamentálnych východiskách sa táto koncepcia primárne zakladá na zmene tradičného postoja k nositeľovi jazyka v tom zmysle, že pri narábaní s jazykom má byť vnímaný ako autonómny, kompetentný a sociálne zaradený. Zároveň od pôvodcu kodifikačných či medzikodifikačných riešení alebo reprezentanta jazykovej kritiky sa očakáva, že uvedený status používateľa jazyka bude vedecky rešpektovať ako objektívnu realitu.

Pokiaľ ide o uvedené fundamentálne východiská, z hľadiska sledovania vývinovej línie teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry je tu badateľná kontinuita vo vzťahu k niektorým pôvodným prístupom J. Horeckého. Horecký začiatkom druhej polovice 70. rokov (porov. k tomu 1979, s. 13 – 22) v súvislosti s prezentáciou nových východísk k teórii spisovného jazyka poukazuje na potrebu teoretického absorbovania novej situácie vo vzťahu najmä mladej generácie k jazyku, ako aj na potrebu odmietnuť spoločenskú výlučnosť postavenia tradičných znalcov jazyka voči jeho používateľom. J. Horecký uvádza: „Mladé pokolenie sa neuspokojuje s formou prísnych, priamočiarych a jednostranných zákazov, používa svoj jazyk ako pružný a svieži, ale pritom bežný, civilný dorozumievací prostriedok. Možno to doložiť aj skúsenosťou, že aj vo vydavateľských redakciách vyrastá nová generácia jazykových redaktorov, ktorej nestačia poučky a tradície starších redaktorov. Z týchto skúseností vyplýva poznatok, že teória spisovného jazyka musí brať do úvahy toto nové rozloženie síl a teória jazykovej kultúry nemôže podporovať výlučnosť spisovného jazyka, taký stav, pri ktorom sa za jediných znalcov spisovného jazyka vydávajú jazykovedci a vydavateľskí redaktori“ (1979, s. 20).

J. Dolník v posledných desaťročiach významne prispel k rozvoju teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry na Slovensku, a to tak svojou novou široko a detailne rozpracovanou teoreticko-metodologickou koncepciou, ako aj k tomu prislúchajúcou inovatívnou pojmovno-terminologickou sústavou, čo nadobudlo aj ucelenú podobu v monografickom spracovaní (2009). V poslednom období zaznamenávame autorovu snahu o pokračovanie diskusie o otázkach spisovnej slovenčiny na stránkach SR. Zdá sa, že predovšetkým na to boli zacielené jeho štúdie z tejto tematickej oblasti (*Otázky teórie súčasnej spisovnej slovenčiny*, 2004, s. 96 – 101; *Dva prístupy ku kultivovaniu spisovného jazyka*, 2019, s. 131 – 143).

5. ZÁVER

Ak hovoríme o otázkach výskumu spisovnej slovenčiny v súvislosti s jubilujúcim časopisom Slovenská reč, môžeme poznamenať, že deväťdesiat rokov a v nich osemdesiatšedem ročníkov tohto lingvistického periodika ponúka pre zainteresovaných (a azda aj pre niektorých „nezainteresovaných“) poučné a miestami dokonca i pútavé čítanie. To nepochybne platí aj o tej oblasti lingvistiky, ktorá sa označuje ako teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry. Analýza pomerne veľkého počtu autorských výstupov nám umožnila sledovať líniu vývoja teoretického myslenia v oblasti slovenského spisovného jazyka a jeho kultúry, pričom sa ukázalo, že táto línia má zväčša svoje oporné body zreteľne personalizované.

Zakladajúcou osobnosťou novodobej teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry na Slovensku bol H. Bartek, ktorý v 30. rokoch minulého storočia výrazne prispel k rozvoju tejto teórie, a to práve kľúčovými príspevkami v Slovenskej reči. H. Bartek vo svojich riešeniach na jednej strane nadväzoval na niektoré východiská uvažovania o slovenčine presadzované v minulosti S. Czambelom a J. Škultéty, a to najmä pokiaľ išlo o základný koncepcný cieľ, ktorým bola čistota slovenčiny. Bartek pri budovaní svojej koncepcie však vychádzal predovšetkým z ponímania jazykovej kultúry, ako ho prezentoval PLK. Na tomto základe zostavil koncepciu, ktorou posunul teoretické vnímanie spisovného jazyka u nás.

V povojnovom období zaznamenávame konanie konferencie o norme spisovného jazyka z marca 1955, ktorá sa javí ako významný medzník budovania slovenskej teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry. Účastníci sa programovo prihlásili k teoretickému odkazu PLK, no zároveň tu zjavne z ideologických pohnútok dôrazne odmietli slovenský jazykový purizmu, a tým nepriamo aj zásadné princípy v prístupe H. Barteka (zásadu svojskosti a čistoty). Táto konferencia priniesla množstvo podnetných teoretických poznatkov týkajúcich sa normy spisovného jazyka a teórie a praxe jazykovej kultúry, no ako nedoriešené zostali niektoré špecifické otázky, napr. spätné pôsobenie kodifikácie na normu, možné predbiehanie normy kodifikáciou a i.

60. a 70. roky sú obdobím, v ktorom zásadnú vývinovú úlohu vo vzťahu k sledovanej teórii zohrali dve koncepcné vystúpenia späté s dvoma prelomovými konferenciami. Prvým je zostavenie *Téz o slovenčine* J. Ružičkom, ktorý v niektorých otázkach zreteľne nadväzuje na konferenciu z r. 1955, napr. pokiaľ išlo o určovanie prameňov na zisťovanie spisovnej normy. Prínos J. Ružičku spočíva v zavedení pojmu *národný jazyk* a zároveň v jeho chápaní ako diferencovaného útvaru, kde jednotlivé formy sú voči sebe v dialektickom vzťahu. Tento nový pohľad na diferenciáciu slovenčiny sa stal napokon východiskom aj pre J. Horeckého, ktorý načrtol východiská stratifikácie slovenčiny ako národného jazyka. Kontinuita sa u Horeckého ukazuje predovšetkým v metóde diferenciácie národného jazyka na jednotlivé existenč-

né formy a v ich charakteristike ako pružných útvarov. Horeckého prínos je výrazný najmä v chápaní členitejšej stratifikácie slovenčiny s definovaním štandardnej a subštandardnej existenčnej formy.

Na napredovaní teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry v období od 90. rokov má zásadný podiel J. Dolník. Je pozoruhodné, že aj tu môžeme hovoriť o kontinuite teoretického nadväzovania pri rozvíjaní tejto teórie. Nadväznosť smeruje k niektorým východiskám J. Horeckého, ktorý začiatkom druhej polovice 70. rokov poukazuje na potrebu teoretického spracovania novej situácie vo vzťahu mladej generácie k jazyku, ako aj na potrebu odmietnuť spoločenskú výlučnosť postavenia tradičných inštitucionálnych znalcov jazyka voči jeho používateľom. Ide o pohľad korešpondujúci s chápaním J. Dolníka, ktorého koncepcia sa vo fundamentálnych východiskách zakladá na zmene tradičného postoja k používateľovi jazyka. Ten má byť vnímaný ako autonómny, kompetentný a sociálne zaradený. Zároveň od kodifikátora sa očakáva, že takýto status používateľa bude vedecky zohľadňovať.

Napokon, pokiaľ ide o sledovanie vývinovej línie teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry, núka sa nám do pozornosti ešte jedna pozoruhodná skutočnosť. J. Dolník vo svojom príspevku v SR (2019, s. 131 – 143), odvolávajúc sa na jazykový cit definovaný H. Bartekom, sleduje autentickú kultiváciu spisovného jazyka, ktorá podľa neho smeruje k ideálnemu stavu jazyka, čo je vlastne prípad spisovnej slovenčiny. Autor sa tu teda symbolickým oblúkom deväťdesiatich rokov vracia cez Barteka k začiatkom zrodu teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry v slovenskej jazykovede.

Literatúra

- BOSÁK, J. (1995): Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny. In: Ondrejovič, S. – Šimková, M. (eds.): *Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca 1*. Bratislava: Veda, 17 – 42.
- BOSÁK, J. (1997): Prestratifikovaná slovenčina alebo hľadanie hraníc spisovnosti. In: Ondrejovič, S. (ed.): *Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Sociolinguistica Slovaca 3*. Bratislava: Veda, 45 – 53.
- DOLNÍK, J. (1997): Kritika jazykovej kritiky. In: Ondrejovič, S. (ed.): *Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Sociolinguistica Slovaca 3*. Bratislava: Veda, 28 – 34.
- DOLNÍK, J. (1999a): Spisovná slovenčina a čeština. In: Mlacek, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca. 28*. Bratislava: Stimul, 39 – 52.
- DOLNÍK, J. (1999b): *Základy lingvistiky*. Bratislava: Stimul.
- DOLNÍK, J. (2009): *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava: VEDA.
- HAVRÁNEK, B. (1948): Zásady Pražského linguistického kroužku a nová kodifikace spisovné češtiny. In: *Slovo a slovesnost*, 10/1, 13 – 23.
- HORECKÝ, J. (1976): Východiská k teórii spisovného jazyka. In: *Kultúra slova*, 10/9, 289 – 294.
- HORECKÝ, J. (1979): Východiská k teórii spisovného jazyka. In: Ružička, J. (ed.): *Z teórie spisovného jazyka*. Bratislava: Veda, 13 – 22.

- KRALČÁK, E. (2008): K aktuálnej stratifikácii slovenského národného jazyka a jej dynamike. In: Mislivočová, S. (ed.): *Jazyk a jazykoveda v pohybe. Na počesť Slavomíra Ondrejoviča*. Bratislava: Veda, 278 – 287.
- KRALČÁK, E. (2009): *Dynamika súčasnej slovenčiny. Sociolingvistické aspekty dynamiky jazyka*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.
- KOČIŠ, F. (1995): Teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry v súčasnej komunikácii. In: Doruľa, J. (ed.): *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra*. Bratislava: Veda, 12 – 21.
- MASÁR, I. (1996): Dva postoje k otázkam teórie spisovného jazyka. In: *Kultúra slova*, 30/5, 263 – 270.
- MORFOLOGIA SLOVENSKEHO JAZYKA (1966). Red. J. Ružička. Bratislava: Slovenská akadémia vied.
- PAULINY, E. (1979): Niekoľko poznámok o spisovnom jazyku v súčasnosti. In: Ružička, J. (ed.): *Z teórie spisovného jazyka*. Bratislava: Veda, 43 – 51.
- PRAVIDLÁ SLOVENSKEHO PRAVOPISU S ABECEDNÝM PRAVOPISNÝM SLOVNÍKOM (1931). Martin: Matica slovenská.
- PRAVIDLÁ SLOVENSKEHO PRAVOPISU S PRAVOPISNÝM A GRAMATICKÝM SLOVNÍKOM (1953). Zost. Š. Peciar a kol. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- RIPKA, I. (1980): Miesto dialektov v súbore útvarov národného jazyka. In: Ružička, J. (ed.): *Jazykovedné štúdie. 15. Horeckého zborník*. Bratislava: Veda, 227 – 231.
- RIPKA, I. (1990): Úloha slovenských nárečí v súčasnej jazykovej situácii. In: Bosák, J. (ed.): *Dynamicke tendencie v jazykovej komunikácii*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 120 – 127.
- HAVRÁNEK, B. – WEINGART, M. (eds.) (1932): *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich.
- HORÁK, G. – RUŽIČKA, J. (eds.) (1957): *Jazyková poradňa*. Bratislava: SPN.
- RUŽIČKA, J. (1967): Problémy jazykovej kultúry. In: Ružička, J. (ed.): *Kultúra spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 9 – 22.
- RUŽIČKA, J. (ed.) (1979): *Z teórie spisovného jazyka*. Bratislava: Veda.
- SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M. (1994): Variety hovorenej podoby slovenčiny. In: Mlacek, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca. 23*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 225 – 240.
- SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M. (2011): Návrat k varietám hovorenej podoby slovenčiny na východnom Slovensku po pätnástich rokoch. In: Ološtiak, M. – Ivanová, M. – Slančová, D. (eds.): *Vidy jazyka a jazykovedy. Na počesť Miloslavy Sokolovej*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 341 – 357.
- SLOVNÍK SLOVENSKEHO JAZYKA. 6 zv. (1959 – 1968). Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.